

VASSÂF TARİHİ ŞERHİNDEN HAREKETLE ŞERH KAYNAKLARI MESELESİ*

Abdülkadir DAĞLAR**

ÖZET

Türk edebiyatında şerh ve metin şerhi çalışmalarının ilgilendiği konulardan biri de şerh kaynaklarıdır. “Şârihler, eserlerini kaleme alırken hangi kaynaklardan ve nasıl yararlanmışlardır” sorusu, bu çalışmada, kısmen de olsa, cevap arayacaktır. Farsça “Vassâf Tarihi”nin, Neylî Ahmed Efendi tarafından yapılan “Şerh-i Lugât-ı Vassâf” isimli şerhi, şerh kaynakları ve şerh metodu hususunda sorumuzu cevaplamaya yardımcı olacaktır. Çeşitli konularda yazılmış Arapça, Farsça ve Türkçe 300’den fazla kaynak eserden “istişhâd” metoduyla yapılan alıntılarla 3500 civarında kelime, terim ve deyim şerh edilmiştir. Bu çalışmada bu kaynaklar çeşitli şekilde sınıflandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: şerh, şerh kaynakları, şerh metodu, Vassâf, Neylî

THE PROBLEM OF COMMENTARY SOURCES ACCORDING TO VASSÂF’S HISTORY

ABSTRACT

One of studies about commentary in Turkish Literatures is commentary sources. In this study we are going to try to give an answer the question of “Which sources did commentary writers used when they wrote a commentary and how did they used those sources”. The commentary of Vassâf’s History, which is in Persian, “Şerh-i Lugât-ı Vassâf” which was written by Neylî Ahmed Efendi is going to help us to answer this question. About 3500 words were taken from more than 300 Arabic, Persian and Turkish sources and their commentaries were written. In this study these sources are going to classified in different ways.

Key Words: commentary, commentary sources, method of commentary, Vassâf, Neylî

Kaynaklar meselesi, bütün bilim dallarında olduğu gibi edebiyat bilimi araştırmalarının da ilgilenmekten vazgeçemeyeceği konulardan birisidir. İslâm medeniyeti dairesi içinde yer alan beşerî bilimlerin ve edebiyatların Kur’ân’dan hadîs ve sünnete, teolojiden filolojiye, tarih ve biyografi kitaplarından destanlar ve menâkıb-nâmelere, ilmî eserlerden edebî eserlere kadar, burada tek tek sayılamayacak derecede geniş bir yelpazeye sahip referans kaynakları vardır.¹ İlmî çalışmalar ile edebî faaliyetlerin âdeta kavşak noktası olan şerh veya metin şerhi geleneği içinde verilen eserlerde de bu kaynaklara mürâcaat edilmiş, atıflarda bulunulmuştur.

Temelinde bir dilcilik faaliyeti olan şerh veya metin şerhi² öncelikle, hangi dilde, sahada ve şekilde yazılmış olursa olsun, şerhe konu olan kelimeleri, cümleleri, mısraları, beyitleri bazen parçadan bütüne (kelime biriminden cümle veya mısra/beyit bütününe) bazen de bütünden parçaya (cümle veya mısra/beyit bütününden kelime birimine) ait olduğu dilin eserin yazıldığı dönemdeki

* Bu yazı, 25-26 Mayıs 2007 tarihinde Kayseri’de düzenlenen “I. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Tunca Kortantamer Hatırasına)”nda sunulmuş tebliğin geliştirilerek genişletilmiş şeklidir.

** Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, adaglar@erciyes.edu.tr

¹ İslâmî edebiyatlarda referans kaynakları hakkında geniş bilgi için temel olarak şu çalışmalara bakılabilir: Ağâh Sırrı Levend, “İslâmî Edebiyatın Esasları ve Kaynakları”, *TDAY-Belleten*, 1971, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1989, ss. 159-194; Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi -Giriş-*, c. I, 4. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1998, ss. 102-532.

² Türk edebiyatı araştırmalarında “metin şerhi” konusunda en toparlayıcı bilgi için bkz. Tunca Kortantamer, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sayı: 8, İzmir 1994, ss. 1-10.

durumunu gözeterek ele alır, gramer ve anlam düzlemi içindeki yerini tespit eder. Bu, şerhin dilciliği ilgilendiren kısmıdır.³

Metin şerhinin bundan sonraki kısmı ise şârihin ve o konuda daha önceden fikirlerini beyan etmiş kişilerin yorumlarının yer aldığı, bazen de tartışıldığı kısımdır. Eğer şerh edilen metin hele edebî bir metin ise, bu kısımlar daha çok edebiyat araştırmacılarının ilgi alanına girmektedir. Ele alınan metinde geçen kelimelerin metnin yazıldığı dönemde veya ona yakın dönemlerde yüklenmiş olduğu manâların, yine aynı gelenek içinde yer alan şârihler tarafından tespiti ve te'yidi günümüz klâsik Türk edebiyatı araştırmacıları için emsalsiz veriler teşkil etmektedir.

Bu itibarla, klâsik metin şerhi dünyasında kaleme alınan “lügat şerhleri”nin fonksiyonunu dar bir çerçevede ele almak çok zor olsa gerektir. Zaten kendileri başlı başına birer dil hazinesi olan mensûr ve manzûm tarzda kaleme alınmış lügatlerin ve hele hele şerhlerinin, dil ve edebiyat çalışmaları için ne kadar zengin bir malzeme sunduğu, saha uzmanları tarafından kabul edilen bir gerçektir. Ancak, günümüzde lügat şerhleri üzerine çok az sayıda ve sınırlı çalışma bulunmaktadır. Fars edebiyatına ait önemli eserlerin ve bu eserlere ait lügatlerin Türkçe şerhleri⁴ ile Türkçe kaleme alınmış manzum lügatlerin⁵ yine Türkçe şerhleri de bu çerçevede değerlendirilebilir.

Şârihler eserlerinde çeşitli şerh metotları kullanmıştır. Bunlardan birisi de, çalışmamıza da temel oluşturan “istişhâd/şâhit gösterme” metodudur. Kur’ân’ı ve hadîsleri daha doğru anlayıp yorumlayabilme kaygısından doğan klâsik Arap dilciliğinde, “bir kelimenin veya bir ifadenin lâfız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnek vermek” anlamında “istişhâd” yöntemi kullanılmıştır.⁶ Bu yöntemin en önemli meselelerinden birisi, örnek olarak alınacak şahısların veya eserlerin kimler olduğudur. Kur’ân ve hadis çalışmalarında genelde Câhiliye şâirleri, muhadram⁷ şâirler, mütekaddimûn⁸ şâirler ve müvelledûn⁹ şâirler olmak üzere dört grup şâir, “şâhit” olarak kabul edilirken daha sonra bu konuda çeşitli uygulamalara gidilmiştir. Sonraki yüzyıllarda dil ve lügat çalışmalarında âyet, hadîs, atasözleri, dinî ve ilmî konularda yazılmış çeşitli eserler ile manzum ve mensur olarak kaleme alınmış edebî eserler de şâhit olarak kullanılmıştır.

³ Geleneksel metin şerhinin, esasında bir dilcilik faaliyeti olduğu ile ilgili tafsilatlı bilgi için bkz. Naile Ağababa, *Ortaçağ Türk Dil Bilim Adamları*, Ahenk Yayınları, Van 2006.

⁴ Bu tür şerhler arasında çeşitli şârihler tarafından “Şerh-i Müşkilât-ı Mesnevî”, “Hall-i Müşkilât-ı Mesnevî”, “Şerh-i Müşkilât-ı Şeh-nâme”, “Şerh-i Müşkilât-ı Urî-i Şîrâzî”, “Hall-i Müşkilât-ı Urî-i Şîrâzî” gibi isimlerle kaleme alınmış eserler vardır. Bu tür şerhler genelde, meşrûh eserin içinde garip, müşkil görünen kelimelerin, deyimlerin halline, izahına ve genel şerh için veri sağlamak amacıyla yöneliktir.

⁵ Eski Türk edebiyatı sahasının araştırılmaya yeni başlanmış konularından “lügat şerhleri” ve “manzum lügat şerhleri” konusunda sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunun için bkz. Yusuf Öz, “Tuhfe-i Vehbi Şerhleri”, *İlmî Araştırmalar*, sayı: 5, İstanbul 1997, ss. 219-232; Yusuf Öz, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, Konya 1999; Atabey Kılıç, “Manzum Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân Şerhi ‘Hediyetü’l-İhvan’”, *Turkish Studies/ Türkoloji Araştırmaları*, Volume 1/1, 2006, pp. 19-28; Atabey Kılıç, *Bosnavî Mehmed Necîb, Sübha-i Sıbyân Şerhi Hediyetü’l-İhvan (İnceleme-Metin)*, Laçın, Kayseri 2007; Zehra Gümüş, *Pîrî Paşa-zâde Cemâlî Mehmed b. Abdülbâkî, Tuhfe-i Mîr [Tuhfe-i Şâhidî Şerhi](İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Erciyes Üniversitesi 2006; Zehra Gümüş, “Pîrî Paşazâde Mehmed b. Cemâlî’nin Tuhfe-i Şâhidî Şerhi: Tuhfe-i Mîr”, *Turkish Studies/ Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/3 (Tunca Kortantamer Özel Sayısı I), Summer 2007, pp. 296-312.

⁶ İstişhâd kelimesi yerine zaman zaman “ihticâc” ve “istidlâl” kelimeleri de kullanılmıştır. Terim ile ilgili detaylı bilgi için bkz. İsmail Durmuş, “İstişhâd”, *DİA*, c. XXIII, İstanbul 2001, ss. 396-397.

⁷ Terim olarak farklı anlamlar yüklenmiş olsa da, “muhadramûn” genelde, Câhiliye zamanında ve İslâm döneminde de yaşayıp eser veren şâirlere denilmiştir. Bu konuda bkz. Mehmet Efendioğlu, “Muhadramûn”, *DİA*, c. XXX, İstanbul 2005, ss. 395-396.

⁸ İslâmî ilimler tarihinde, İslâm’ın başlangıcından H. 4. (M. 10.) asrın başlarına kadar devam eden zaman dilimi “mütekaddimûn/mütekkaddimîn devri” olarak kabul edilmektedir. Bu terim için bkz. Murteza Bedir, “Mütekaddimîn ve Müteahhirîn”, *DİA*, c. XXXII, İstanbul 2006, ss. 186-188.

⁹ İslâm tarihinde “müvelledûn” terimi, Doğu’da, çeşitli yollarla dışarıdan getirilen ya da Araplar arasında doğup Arapça eğitim alan yabancı kökenli müslüman köleler ile Batı’da, İslâmiyeti kabul eden ilk İspanyollar’ın çocukları hakkında kullanılmıştır. Bu terim hakkında bkz. Mehmet Özdemir, “Müvelledûn”, *DİA*, c. XXXII, İstanbul 2006, ss. 228-229.

İstişhâd yöntemine, İslâmî ilimler geleneğine bağlı olarak Türk-Osmanlı bilim dünyasında yapılan çalışmalarda da başvurulmuştur. Geleneğin yüzyıllar içinde verdiği ilmî ve edebî eserlerin sayısındaki büyük artış nispetinde kullanılan şâhit sayısı da artmıştır. Osmanlı ilim ve edebiyat geleneği Arapça, Farsça ve Türkçe dilleri üzerine kurulmuş olduğundan, istişhâd metodunda her üç dilden de eserler şâhit olarak kullanılmıştır.

Biz bu çalışmada, Vassâf Tarihi'nin, 18. yüzyılın ilk yarısında Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî tarafından "Mâ Lâ Budde Li'l-Edîb Mine'l-Meşhûri Ve'l-Garîb"¹⁰ adıyla te'lif edilmiş ve daha çok "Şerh-i Lugât-ı Vassâf" olarak tanınan şerhin şâhit ve örnek kaynaklarını "şerh kaynakları" açısından bir değerlendirmeye ve tasnif denemesine tâbi tutmaya çalışacağız. Ancak öncelikle, çalışmamıza konu olan şerh eserini, meşrûh eseri ve sahiplerini kısaca tanıtıcı bilgiler vermek yerinde olacaktır.

Daha çok, İlhanlı Devleti hükümdarlarından Olcaytu'nun verdiği "Vassâfu'l-Hazret" (yani sarayın veya sultanın meddahı) veya "Vassâf" lakabı ile tanınan İranlı tarihçi ve şâir Şerefü'd-dîn Abdullâh bin Fazlullâh-ı Şîrâzî (öl. H. 735/M. 1334), Salgurlu Atabegleri ile Moğol emir ve vezirlerinin himayesinde bulunmuştur. Kendisini meşhur tarihçi Atâ Melik Cüveynî'nin halefi olarak kabul eden Vassâf, Cüveynî'nin "Târîh-i Cihân-güşâ"sına bir zeyl olarak beş ciltlik "Tecziyetü'l-emsâr ve Tezciyetü'l-a'sâr"ı H. 697/M. 1297-1298'de te'lif başlamış, ilk üç cildini H. 702/M. 1303'te İlhanlı hükümdarı Gazan Han'a sunmuştur. Son iki cildin te'lifini de H. 712/M. 1312'de bitirerek devrin İlhanlı hükümdarı Olcaytu'ya takdim etmiştir. Bu eser lâkabına nisbetle "Târîh-i Vassâf" adıyla meşhur olmuştur.¹¹

Tecziyetü'l-emsâr ve Tezciyetü'l-a'sâr, Târîh-i Cihân-güşâ'nın bir zeyli olması hasebiyle Moğollar'ın tarihî, fizikî ve siyasî coğrafyası, diğer devletlerle bilhassa Türk beylikleri ilişkileri hakkında geniş bir malûmat vermektedir. Bu çerçevede İlhanlı devletinin Salgurlu ve Lur atabegleri, Hârizmşahlar, Kirman ve Dehli sultanları ile münasebetleri eserde ayrıntılı olarak yer almaktadır.¹²

İslâm-Türk coğrafyasında geniş yankı bulan Vassâf Tarihi, bilhassa Osmanlı sahasında birçok kez istinsah edilmiş, çeşitli kişilerce tercüme ve şerhleri yapılmıştır. 18. yüzyılın ilk yarısında tarihçi-şâir Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ¹³ (öl. H. 1136/M. 1723-1724) Vassâf Tarihi'nin tercümesini, şerhini ve lûgat şerhini¹⁴ ayrı ayrı eserler hâlinde te'lif etmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar sırasıyla Ahmed Neylî, İbrâhîm Hanîf, Ahmed Vâsîf, Mehmed Ârif, ve Nushî-zâde tarafından eserin rahatlıkla anlaşılmasına yönelik tercüme ve şerh eserleri verilmiştir.¹⁵

¹⁰ Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî, *Mâ Lâ Budde Li'l-Edîb Mine'l-Meşhûri Ve'l-Garîb*, Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi, Râşid Efendi no: 959.

¹¹ Erdoğan Merçil, "Vassâf", *İA*, c. XIII, s. 232.

¹² Merçil, *a.g.m.*, s. 232.

¹³ Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayü'l-Fudalâ c. II-III (Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri, c. IV)*, (haz.: Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, ss. 746-747; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. IV, (haz.: Nuri Akbayar-Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 1118; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, c. III, (haz.: Mustafa Tatcı- Cemâl Kumaz), Bizim Büro Basımevi, Ankara 2000, ss. 152-154.

¹⁴ Vassâf Tarihi lûgatının Nazmî-zâde tarafından yapılan şerhin nüshaları için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya no: 3151 (365 vr.); Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi no: 3227 (369 vr.); Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye no: 1162 (329 vr.); Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye no: 1396 (329 vr.); Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmâil no: 546 (274 vr.); Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye no: 3376; Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye no: 3377; Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttâb no: 1114 (265 vr.); Bu eserler de genelde "Şerh-i Müşkilât-ı Vassâf" ve "Şerh-i Müşkilât-ı Lugât-ı Vassâf" adlarıyla yer almaktadır. Nazmî-zâde'nin Türkçe kaleme aldığı bu lûgat şerhi Doç. Dr. Atabey Kılıç danışmanlığında hazırlanan bir proje ile ilim âleminin istifadesine sunulacaktır.

¹⁵ Merçil, *a.g.m.*, s. 233.

Mîrzâ-zâdeler ailesinin bir ferdi olarak H. 1084/M. 1673'te İstanbul'da doğan Ahmed Neylî, küçük yaşta başladığı ilmî hayatına ilmiye sınıfının bütün kademelerinde tedricen görev alarak devam etmiştir. İkinci kez getirildiği Rumeli kazaskerliğinden yaşlılık ve hastalık sebebiyle ayrılmasından yirmi gün sonra yine İstanbul'da 19 Rebiyülâhır 1161/29 Mart 1748'de ölmüştür. Türk edebiyatının âlim-şâirlerinden sayılan Neylî'nin mürettep "Dîvân"ının yanında, "El-Fazlu'l-Vehbî Fî-Tercemeti'l-Cânibi'l-Garbî", "El-Evfâ Fî-Tercemeti'l-Vefâ (Fî-Fezâ'ili'l-Mustafâ)" ve "Mâ Lâ Budde Li'l-Edîb Mine'l-Meşhûri Ve'l-Garîb (Şerh-i Lugât-ı Vassâf)" adlı ilmî tercüme ve şerh eserleri mevcuttur.¹⁶

Kaynaklarda, Ahmed Neylî'nin, "Şerh-i Lugât-ı Vassâf"ı dönemin meşhur reisülküttaplarından Ebûbekir bin Rüstem-i Şîrvânî'nin (öl. 28 Ramazan 1135/2 Temmuz 1723) Vassâf Tarihi'ni şerh etme yolundaki çalışmalarını, müsveddelerini, toplayıp tamamlama suretiyle oluşturduğu yazılıdır.¹⁷ "Ebûbekir bin Rüstem-i Şîrvânî" hakkında verilen bilgiler ise büyük ölçüde bu yönde olup, Mehmed Süreyya, Şîrvânî'nin Vassâf tarihinin ilk cildinin lügatini şerh ettiğini bildirmektedir.¹⁸ Bu durumda eserin büyük kısmının şerhini Neylî'nin tamamladığı anlaşılmaktadır.

Tespit edilebildiği kadarıyla, eserin 8 nüshası bulunmaktadır.¹⁹ İstinsah kayıtlarından ve bir nüshanın sonunda düşülen tarih kıtasından yola çıkılarak bunların en eski tarihlisinin Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi'ndeki nüsha olduğu anlaşılmaktadır. Bu nüshanın 379a varlığında müstensihin düştüğü ferağ kaydının sonunda verdiği hicri "3 Cemâziyelevvel 1150" tarihi milâdî 29 Ağustos 1737'ye denk gelmektedir. Şîrvânî'nin ölüm tarihinin 2 Temmuz 1723 olduğu göz önüne alındığında, 29 Mart 1748'de vefat eden Neylî'nin, eserin te'lifini bu tarihler arasında yaptığı anlaşılmaktadır.

Eserin tüm nüshaları bizzat incelenmiş olup, bu çalışma Râşid Efendi 959 numaradaki nüsha esas alınarak yapılmıştır. Nüshanın 1b-360a varakları arasında Vassâf Tarihi'nin lügati şerh edilmiştir. 360a'da şerhin sonunda bir "Temmet" kaydı vardır. 360b-378b arasında bazı ayetlerin, muhtemelen Neylî tarafından yapılan, tefsiri yer almaktadır. 379a'da da "Vaqa'a'l-ferâğ 'an-tahtîri Lugâtu'l-Vassâf" şeklinde bir ferâğ kaydı vardır.²⁰

¹⁶ Neylî hakkında daha detaylı ve etraflı bilgi için bkz. Sadık Erdem, "Neylî, Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri", *Yedi İklim*, Aralık 1992 (Ayrı basım); Atabey Kılıç, *18. YY. 'ın Meşhur Âilelerinden Mîrzâ-zâdeler*, Laçın Yayınları, Kayseri 2001, ss. 59-79; Atabey Kılıç, *Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî ve Divanı*, Kitabevi, İstanbul 2004; Sadık Erdem, *Neylî ve Dîvânı*, AKM Yayınları, Ankara 2005.

¹⁷ "İzzî de bu konuda '...ve bir kaç defa re'îsü'l-küttâb olan efâzıl-ı 'aşrınıñ ser-bülendi 'Acem Ebûbekr Efendi merhûmuñ Târîh-i Vaşşâf'ın lûgat-ı 'Arabiyye'sin cem' ü hâll kaçdıyla bida' buyurdukları nüsha nâkış ve perişan kalmağla merhûm-ı mebrûr niçe fevâ'id-i cezîle zammıyla tertîb ü tekmiñ idüp bir eşer-i cemîl buyurmuşlardır...' diyerek tamamlayıcı bilgi vermektedir. Bkz. İzzî: Tarih, vr. 160b. İzzî'den hareketle bazı kaynaklar da bu bilgileri tekrarlamıştır. '...sâbîkû'z-zîkr Re'îsü'l-küttâb 'Acem Beg Efendi'niñ 'Mâ Lâ Budde Minhu Li'l-Erîb Minel-Meşhûr ve'l-Garîb' nâm târîh-i Vaşşâf'ın şerhi nâ-tamâm kalmağla fevâ'id-i keşîre zammıyla itmâm itmîşdir" Tevfik: Mecmû'ati't-Terâcim, vr. 99a.; "Acem Ebûbekr Efendi'niñ Vaşşâf şerhiniñ itmâmı..." Mehmed Süreyya: Sicill-i Osmânî, C. I., s. 251." Kılıç, *Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî ve Divanı*, s. 174.

¹⁸ "...Tarih-i Vassâf'ın ilk cildine güzel bir şerhi vardır." Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. II, s. 431; "...Âşârî: 'Mâ Lâ Budde Li'l-Edîb', 'Şerh-i Târîh-i Vaşşâf'dur." Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, c. I, s. 233.

¹⁹ "İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T. Y. Nu. 974; Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Hacı Selim Ağa Nu. 815 (Hem Didüm târihini ey Nâ'ilî/**Bu kitâb oldu bi-'avni'llâh temâm**) (H. 1157/M. 1144); Süleymâniye Kütüphanesi Mihrişah Sultan Nu. 317/2 (H. 1174/M. 1760); İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T. Y. Nu. 3969 (H. 1195/M. 1781); İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T. Y. Nu. 1516; Süleymâniye Kütüphanesi Lala İsmail Nu. 545/2; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi A.Y. Nu. 3221; Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi Râşid Efendi Nu. 959 (3 Cemâziyelevvel 1150/29 Ağustos 1737)." Kılıç, *Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî ve Divanı*, ss. 176-179.

²⁰ Yazmalar elektronik ortama aktarıldığından nüshanın aslını görme imkânımız olmadı. Ancak daha önce yapılan bir çalışmada, varak numaraları ile ilgili birkaç küçük farkla (Bu farklar muhtemelen 379b'nin başında daha önceden yazılan "371" rakamından kaynaklanmaktadır.), nüshanın tavsifi şu şekilde verilmiştir:

Eser, “hurûf-ı hecâ” yani elifbâ tertibine uygun olarak oluşturulmuştur. Ancak sadece kelime ve deyimlerin ilk harfleri esas alınmıştır. Muhtevasında, Arapça, Farsça, Türkçe, Moğolca 3500 civarında kelime ve deyimlerin izah ve şerhi bulunmaktadır. Bu kelime ve deyimler, önemine göre bazen kısaca bazen de ayrıntılı bir şekilde şerh edilmiştir.

Eserde, çok çeşitli konularda Arapça, Farsça, Türkçe (bilhassa Osmanlı ve Çağatay Türkçesi) 300’ün üzerinde şâhit kaynak yer almaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere, şerh kaynakları üzerinde yapılacak inceleme ve tasnif denemesinde örneklem olarak bu eser kullanılmıştır. Şâhit gösterme, ya doğrudan “kaynak eserden alıntı yapma”, veya dolaylı şekilde “kaynak eser içinde başka kaynaktan yapılmış alıntıyı içeren pasajı verme” yoluyla yapılmıştır. İstişhâd metoduyla yapılan alıntılarının sonunda, nâdiren de başında, “eserin adı” veya “eserin meşhur adı” verilmiştir. Bazen de kaynak eserin adı yerine, “eser sahibinin adı (veya meşhur adı)” yazılmıştır.

Kaynakları başlıca üç grupta tasnif etmek mümkündür: Diline, konusuna ve türüne göre tasnif. Tasnif sırasında kaynaklar ayrı ayrı, varsa, her grupta sınıflarına göre yerleştirildi; bazı kaynaklar ise ancak tek grupta yer bulabildi. Kaynak eser ve kaynak şahıslar hakkında ulaşılabildiği kadarıyla kısa bilgiler, ilk grup tasnifte dipnotlarda gösterildi.²¹ İlk grupta yer almayan birkaç kaynak dışında, bu bilgilere sonraki tasniflerde tekrar yer verilmedi.

A. Diline Göre Tasnif

İstişhâd edilen kaynakların çoğu, İslâm medeniyetinin üç büyük dili Arapça, Farsça ve Türkçe’den biri ile kaleme alınmıştır. Bu tasnif, bu üç dile ayrılmış üç gruptan oluşmaktadır.

1. Arapça Kaynaklar

Ķāmūs²², Şerh-i Ebniye²³, Ebu’l-‘Abbās²⁴, Ka’b b. Zühayr²⁵, Keşkül²⁶, en-Nihāye²⁷, Şerhu İştîlâhātu’ş-Şüfiyyeti Muḥyi’d-dîni’l-‘Ārābi²⁸, Muḥyi’d-dîni’l-‘Ārābi²⁹, Şerhu’t-Tā’iyye-i

“Çaharkûşe, şemseli, zencirekli, miklepli kahverengi deri cilt âharlı, suyollu filigranlı, beyaz, âbâdi kağıt; talik yazı, metin siyah, başlıklar kırmızı mürekkeple, önemli kelimelerin altı kırmızı mürekkeple çizilmiş; 290x165, 195x90 mm. ölçü, 31 satır, 371 yaprak, 351b, 352a-b ve 353a boş; istinsah tarihi (vr. 371a) 3 Cemâziyelevvel 1150/29 Ağustos 1737 Çarşamba; müstensihî Mehmed Bahtî İbn ‘Osman; temellük kaydı (1a) "İstaşhabehu el-ḥaḳîr Meḥmed Râşid Fevzî-zâde bi’avnillâhi te’âlâ muḥaşşulu’l-‘ulûm ve’l-istifâde ‘an Ḥ’âcegân-ı Dîvân-ı Hümâyün ğufira lehumâ"; 1b, 46b ve 371a’da "Hâze’l-kitâb vaḳfu Meḥmed Râşid Bin Ca’fer Fevzî şaleben li-merzâtillahi te’âlâ bişarḥi en lâ yuḥrace min ḥizânetin ğâferalehu velivâlideyh (sene) 1211 " şeklindeki vaḳf mührü basılıdır.

Baş 1b: Bi’smi’llahi’r-ramani’r-raḥîm ve bihi nesta’în... El-ḥamdü li’llahi ellezi fazlu benî Âdem... ammâ ba’d işbu mecmû’a-i merġübeniñ dâ’î-i cem’ ü te’lîfi ve müsted’î-i tertîb ü taşnîfi oldur ki...

Son 351a: Yele yekrân ... ve Şeref-nâme’de ol ḥorı atdır ki yelesi ve kıyruġı sefid ola Ḥâḳâni buyurur "Du esbe der âv-ı rikâbi der âver / Gezed çerme-i şubḥ-ı yekrân nümâyed" rikâb kâdeḥdir ya’nî tez gel ve bir kâdeḥ şarâb getir ki şubḥ-ı ezraḳ şu’a’ından şafaḳ gibi sürḥ u gül-gün ola sâ’ir kütüb-i lûġatde kula at ma’nâsına mezkûrdur. Şerḥ-i müşkilât-ı Şeh-nâme. Temme.

353b-370b arasında Vassaf tarihinde geçen sûre ve âyetlerin açıklamaları vardır.” Kılıç, *Mirzâ-zâde Ahmed Neyli ve Divanı*, s. 179.

²¹ Bu kısa bilgiler için, başta İslâm Ansiklopedisi (İA) ve Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA) olmak üzere, ansiklopedik kaynaklardan istifade edildi.

²² *el-Ķāmūsü’l-Muḥîḳ* (Arapça-Arapça 60000 kelimelik lûġat). Firüzâbâdi Ebu’ḥ-Tâhir (öl. 1415).

²³ Ebü Bişr ‘Amr Sîbeveyh (757-796). 8. asır Basra dil mektebinin en önemli nahiv âlimi.

²⁴ Câhiliye ve Asr-ı Saâdet dönemi muhadram Arap şâiri.

²⁵ (öl. 645). Câhiliye dönemi meşhur heccav şâiri, Asr-ı Saâdet’te Hz. Muhammed’in meddâhi. 630 yılında Kaşide-i Bânet Su’âd/ Kaşide-i Bürde’yi kaleme almıştır.

²⁶ (Güzel söz, şiir, nükte ve anekdotlar mecmuası). Behâ’u’d-dîn Muḥammed el-‘Ămilî (1547- 1622).

²⁷ *en-Nihāye fi-Ķaribi’l-Ḥadis ve’l-Eşer* (Hadislerdeki garib kelimelerin alfabetik lûġati). İbnü’l-Eşir Mecdü’d-dîn el-Mübârek (1149-1210).

²⁸ (Tasavvuf terimleri lûġati). ‘Abdü’r-rezzâk el-Kâşî/Kâşâni (öl. 1335).

²⁹ Muḥyi’d-dîn Muḥammed b. ‘Alî b. Muḥammed el-‘Arabi (1165-1240). Şeyh-i Ekber lâkabiyla da anılan meşhur mutasavvıf-filozof.

Fergānī³⁰, Ebū Nuvās³¹, Ebū Temmām³², Müfredāt-ı Rāğıb³³, el-Evā'il³⁴, el-Furūḳ³⁵, Şerḥ-i Bānet Su'ād³⁶, Şiḫāḥ-ı Cevherī³⁷, Lisānū'l-'Arab³⁸, Mecma'ū'l-Baḥreyn/Mecma'ū'ş-Şağānī³⁹, el-Yetimetü'l-'Arab⁴⁰, Vefeyātü'l-A'yān⁴¹, Mu'cemü'l-Büldān⁴², Kitābü'l-Enşāb⁴³, Nābigā⁴⁴, Mu'ciz-i Aḫmed⁴⁵, El-Memālik ve'l-Mesālik⁴⁶, İbn Düreyd⁴⁷, Aşma'ī⁴⁸, İstī'āb⁴⁹, Mecma'ū'l-Emsāl⁵⁰, Zāhir⁵¹, Ebu'l-Ferec⁵², Meşelü's-Sā'ir⁵³, İbn Mes'ūd⁵⁴, İbn Keysān⁵⁵, Tehzīb⁵⁶, Muḫtaşaru'l-Enşāb⁵⁷, İbn Zeyd⁵⁸, İbn Ḳuteybe⁵⁹, Tezkire-i Dāvūd⁶⁰, Şerḫu Ḳaşidetü'l-Bür'e⁶¹, Muḫammed b. Ḥabīb⁶², Risāle-i Mi'rāciyye⁶³, Şerḫu'l-Çağmīnī⁶⁴, Tefsīr-i Beyzāvī⁶⁵, el-Mişbāḥ⁶⁶, Ebī Naşr⁶⁷,

³⁰ (İbnü'l-Fāriż'ın Nazmu's-sülük/et-Tā'iyyetü'l-Kübrā kasidesinin şerhi). Sa'īdü'd-dīn el-Fergānī (öl. 1300).

³¹ Ebū Nuvās el-Ḥakemī (756/7-813?). Abbāsiler döneminin Divān sahibi meşhur klâsik şâiri.

³² Ebū Temmām et-Tā'ī (805/6-846). Divān sahibi klâsik Arap şâiri, Arap şiiri antolojilerinden "el-Ḥamāse" müellifi.

³³ *el-Müfredāt fi-Ġaribi'l-Ġur'an* (Kur'an'da yer alan garib kelimelerin lügati). Rāğıb el-İşfahānī.

³⁴ (Arapça lügat ve gramer kitabı). Ebū Hilāl el-'Askerī (öl. 1009→).

³⁵ *el-Furūḳu'l-Luğaviyye* (Arapça lügat ve gramer kitabı). Ebū Hilāl el-'Askerī.

³⁶ İbn Hişām (1309-1360). Mısırlı meşhur nahiv âlimi.

³⁷ (Sahih Arapça kelimeleri bir araya getiren 40000 maddelik lügat). İsmā'īl b. Ḥammād el-Cevherī (öl. ←1009).

³⁸ *Tācü'l-Luğa* (80000 Arapça kelime ile ilgili çok detaylı bilgileri ihtiva eden büyük ansiklopedik sözlük olması itibarıyla Arapça lügatlerin en önemlisi sayılmaktadır). İbn Mükerrrem (İbn Manzūr) (1232-1311).

³⁹ (Müellifin Şiḫāḥ-ı Cevherī üzerine yazdığı "et-Tekmile" ve "el-Ḥāşiye" eserlerini içeren lügati). Raḳıyyü'd-dīn es-Şağānī (öl. 1252).

⁴⁰ (Müellifin kendinden önceki meşhur Arap şâir ve ediplerinin hâl tercümelerini verdiği biyografik eseri). Ebū Manşūr 'Abdü'l-melik es-Se'ālibī (961-1038).

⁴¹ (İslâm tarihinde meşhur olmuş erkek-kadın 800'den fazla şahsın biyografisinin verildiği eser). İbn Hallikān (1211-1282).

⁴² (Çok etraflı ve tafsilatlı coğrafya lügati). Yāḳūt el-Ḥamevī er-Rümī (öl. 1229).

⁴³ (Şecere, ensab kitabı). Sem'ānī.

⁴⁴ Nābigā el-Ca'dī (öl. 685). Muḫadram şâir ve sahâbî. Kuşeyr ve Ukayl kabilelerini hicveden "el-Ḳaşidetü'l-Fāziha (el-Ḳaşidetü'l-Lāmiyye)"yi kaleme aldı.

⁴⁵ Ebu'l-A'lā el-Ma'arrī (973-1057). Filozof, şâir.

⁴⁶ *el-Mesālik ve'l-Memālik* (Coğrafya eseri). Ebū 'Ubeyd Bekrī (öl. 1094).

⁴⁷ İbn Düreyd Muḫammed b. Hasan (973-933). "Kitābu'l-Cemhere fi-İlmi'l-Luğa" ve "el-İştikāk" eserlerinin müellifi, meşhur lügat âlimi.

⁴⁸ Ebū Sa'īd 'Abdü'l-melik el-Aşma'ī el-Bāḫilī (740-831). Basra dil mektebinin önde gelen tarihçi, edebiyat tarihçisi ve filoloğu. Klâsik Arap şâirlerinin seçme şiirlerini bir araya getiren "el-Aşma'iyyāt" adlı mecmuanın/antolojisinin sahibi.

⁴⁹ (Sahâbî biyografisi). İbn 'Abdü'l-berr en-Nemerī (öl. 1071).

⁵⁰ (Ansiklopedik Arap atasözleri lügatlerinin en önemlilerinden). Ahmed b. Muḫammed el-Meydānī en-Nisābü'rī (öl. 1124). Arap filoloğu.

⁵¹ (Günlük ibâdet dilindeki kelime, deyim, atasözü, tabir, kelâm-ı kibar ve benzerlerini ihtiva eden Arapça lügat). Ebübekr Muḫammed b. el-Ḳāsim b. Muḫammed el-Enbārī (öl. 940).

⁵² Ebu'l-Ferec el-İşfahānī (897-967). Arap tarihçisi ve edebiyat tarihçisi. "el-Eğānī" adlı ansiklopedik şarkı, şiir mecmuasının sahibi.

⁵³ *el-Meşelü's-Sā'ir fi-Edebi'l-Kātib ve'ş-Şā'ir*. İbnü'l-Eşir Ziyāu'd-dīn el-Cezerī (1163-1239). Belâgat âlimi, edebiyat münekkidi.

⁵⁴ (öl. 652). Hadîs râvisi ve mushaf müstensihî sahâbî.

⁵⁵ (öl. 932). Nahiv, tefsir ve hadîs âlimi.

⁵⁶ *Tehzībü'l-Luğa*. Ebū Manşūr el-Ezherī (öl. 1499). Arap dili ve edebiyatçısı.

⁵⁷ (Ensâb kitabı). İbn Eşir İzzü'd-dīn Ebu'l-Ḥasan b. Muḫammed (1160-1234).

⁵⁸ İbn Zeydün (1004-1071). Divān sahibi Endülüslü şâir, vezir.

⁵⁹ Ebū Ḳuteybe el-Kūfī (828-889). Tarih ve edebiyat araştırmacısı.

⁶⁰ *Tezkiretü Uli'l-Elbāb ve'l-Cāmi'u li'l-'Acebi'l-'Ucāb* ("Tezkire-i Anṫākī" adıyla da bilinen ansiklopedik tıp kitabı). Dāvūd-ı Anṫākī (öl. 1599).

⁶¹ Ebū 'Alī el-Merzūḳī (970/1-1030). Basra dil mektebine mensub edebiyat münekkidi.

⁶² (öl. 860). Ensâb âlimi, râvî, edebiyatçı.

⁶³ (Felsefi konulu eser). İbn Sīnā (Şeyḫu'r-Re'is) (980-1037). İslâm felsefe ve tıbbının en başta gelen isimlerinden.

⁶⁴ *Şerḫu'l-Mūlaḫḫaş fi-İlmi'l-Hey'e* (Çağmīnī'nin "el-Mūlaḫḫaş fi'l-Hey'e" adlı astronomi eserinin şerhi). Ḳāḫī-zāde er-Rümī (öl. 1440). Osmanlı matematikçi ve astronomu.

⁶⁵ *Envāru't-Tenzil ve Esrāru't-Te'vīl*. Naşirü'd-dīn Ebū Sa'īd el-Beyzāvī (öl. 1286). Müfessir, Eş'arî kelâmcısı, Şâfiî fakihî.

⁶⁶ el-Muḫtarriż el-Ḥ'ārizmī (1143-1213). Arap dili ve edebiyatı âlimi.

Şerhu'l-Mevâkıf⁶⁸, el-Lübâb fi'l-Ensâb⁶⁹, Mefâtihu'l-'Ulûm⁷⁰, Ta'rifât⁷¹, Esrâru'l-Belâğa⁷², Mu'cem⁷³, Fütûhu'l-Bilâd⁷⁴, Evhadî⁷⁵, İmrü'ü'l-Kays⁷⁶, el-Fâ'ik⁷⁷, el-Mücmel⁷⁸, Kitâbu'n-Nebât⁷⁹, Şerhu Şevâhidü'r-Raziyy⁸⁰, Risâle⁸¹, el-Mugrib⁸², el-Bed'ü't-Tarih⁸³, Eşkal-i Te'sis⁸⁴, Nüzhetü'l-Müştağ fi'l-İhtirâki'l-Âfâk⁸⁵, Taberânî⁸⁶, Beyhâkî⁸⁷, Emsâl⁸⁸, Şerhu'l-Mu'tavvel⁸⁹, 'Acâ'ibü'l-Büldân⁹⁰, Şerh-i Meşâbih⁹¹, Dîvân-ı İbnü'r-Rûmî⁹², el-Muzâf ve'l-Mensûb⁹³, Kitâbu'l-Eşkal⁹⁴, Tabağât⁹⁵, Esâsu'l-Belâğa⁹⁶, Ebu'l-Esved⁹⁷, Hâssân⁹⁸, Hayâtü'l-Hayevân⁹⁹, Kitâbu Mecâzu'l-Kur'ân¹⁰⁰, Ebü İshâk¹⁰¹, İtkân¹⁰², Taqvîmü'l-Büldân¹⁰³, Meşâdir-ı Ezherî¹⁰⁴, Hâşiyetü Şerhu Bânet Su'ad¹⁰⁵, Mürücü'z-Zehab¹⁰⁶, Şerhu Nuḥbetü'l-Fikr¹⁰⁷, Şerhu Edebü'l-Kâtib¹⁰⁸, Risâletü'l-

⁶⁷ Ebü Naşr Muhammed el-Fârâbî et-Türkî (871/2-950). İslâm felsefe tarihinin en büyük filozoflarından.

⁶⁸ ('Adüdü'd-dîn el-İcî'nin kelâm konusunda yazdığı "el-Mevâkıf" adlı eserin en meşhur şerhi). Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî (1340-1413) Arap dili, kelâm ve fıkıh âlimi.

⁶⁹ (Ensâb kitabı). İbn Eşîr İzzü'd-dîn Ebu'l-Hasan b. Muhammed (1160-1234).

⁷⁰ (Bilhassa kâtipler için hazırlanmış ansiklopedik eser, terim lügati). Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî (öl. 997).

⁷¹ *et-Ta'rifât* (Terimler lügati). Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî.

⁷² (Belâgatın beyân kısmı ile ilgili meşhur eser). 'Abdü'l-kâhir el-Cürcânî (öl. 1078/9).

⁷³ *Mu'cemü Mesta'cem min-Esmâ'i'l-Bilâd ve'l-Mevâzi'* (Coğrafya ile ilgili meşhur eser). Ebü 'Ubeyd el-Bekrî (öl. 1094).

⁷⁴ *Fütûhu'l-Büldân* (İslâm fetihlerinin sosyal ve kültürel tarihi). Ebu'l-Hasan Ahmed el-Belâzurî (öl. 892/3).

⁷⁵ Takıyyü'd-dîn/ Taqi-i Evhadî.

⁷⁶ İmrü'ü'l-Kays b. Hucr (öl. 540?). Câhiliye dönemi Dîvân sahibi Mu'allaka şâirlerinden.

⁷⁷ *el-Fâ'ik fi-Garibi'l-Hadis* (Hadislerdeki garib ve nâdir kelimeleri açıklayan alfabetik lügat). Cârü'llâh ez-Zemaşerî (öl. 1144).

⁷⁸ *Mücmelü'l-Luğa* (Arapça sahîh kelimelerin alfabetik sözlüğü). İbn Fâris (918/9-1004). Kûfe dil mektebine mensup Arap filoloğu.

⁷⁹ (Ansiklopedik nebâtât/botanik sözlüğü). Ebü Hanîfe Dineverî (öl. 895).

⁸⁰ (İbnü'l-Hâcib'in sarf ilmine dair "Şâfiye" adlı eserine Raziyyü'd-dîn el-Esterâbâdî'nin yaptığı "Şurûhu's-Şâfiye" isimli şerhteki şâhid beyitlerin şerhi). 'Abdü'l-kâdir el-Bağdâdî (1621- 1682). Arap filoloğu ve edebiyat tarihçisi.

⁸¹ *Risâletü'l-Tevhîd* ("Şerhu Kaşidetü't-Tâ'iyye"nin içinden bir bölüm). Şeyh Şerîfü'd-dîn Dâvud el-Kayserî (öl. 1350).

⁸² *el-Mugrib fi-Tertibi'l-Mu'rib* (Hanefî fıkıh kitaplarında geçen garib ve muarreb kelimelere dair çok geniş bir lügat çalışması). el-Mu'tarrızî.

⁸³ Ebü Zeyd el-Belhî (850-934). Mütefekkir, tabip, coğrafyacı.

⁸⁴ *Eşkalü'l-Te'sis* (Matematik, geometri eseri). Şemsü'd-dîn Muhammed b. Eşref es-Semerqandî.

⁸⁵ (Coğrafya üzerine eser). eş-Şerîf el-İdrisî (1100-1165).

⁸⁶ Ebü Ca'fer Muhammed et-Taberânî/Taberî (839-923). Tarihe dair "Tarihü'r-Rüsül ve'l-Mülük" ile önemli Kur'ân tefsirlerinden "Câmi'ü'l-Beyân 'an-Te'vîli Âyeti'l-Kur'ân" eserlerinin müellifi meşhur tarihçi, müfessir.

⁸⁷ Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî (öl. 1066). Şâfiî fakihî ve muhaddis. "es-Sünenü'l-Kübrâ/Kebîr" ve "el-Esmâ' ve's-Şifât" eserlerinin sahibi.

⁸⁸ *Cemheretü'l-Emsâl* (Hadislerde geçen atasözlerini alfabetik sırayla şerh ve izah ettiği eser). Ebü Hilâl el-'Askerî.

⁸⁹ Sa'dü'd-dîn-i Taftâzânî (1322-1394/95)). Arap filoloğu ve belâgatçısı, meşhur ilâhiyâtçı.

⁹⁰ (Kazvîni'nin "Âşâru'l-Bilâd ve Aḥbâru'l-İbâd" adlı ansiklopedik coğrafya eserinin ilk şekline verilen isim).

⁹¹ (Beğavî'nin "Meşâbihü's-Sünne" isimli sahîh hadis mecmuasının şerhi). Nüreyşî.

⁹² İbnü'r-Rûmî (836-896). Abbâsiler dönemi şâiri.

⁹³ *Şimâru'l-Kulûb fi'l-Muzâf ve'l-Menşûb* (Arapça gramer kitabı). Se'âlibî.

⁹⁴ Kazvîni.

⁹⁵ Ebî 'Abdu'llâh Muhammed b. Sa'd Kâtib el-Vâkîdî (747-823). İslâm tarihçisi.

⁹⁶ Zemaşerî.

⁹⁷ Ebu'l-Esved ed-Dü'elî (öl. 688). Arap filolojisinde ilk nahiv âlimi, şâir.

⁹⁸ Hâssân b. Şâbit (öl. 680). Hz. Muhammed'in, kasîde ve darbimeselleriyle tanınan sahâbî şâiri.

⁹⁹ (Hayvanlar âlemine dair etraflı bir ansiklopedik eser). Ebu'l-Bekâ Kemâlü'd-dîn Muhammed eş-Şâfi'î ed-Demîrî (1341-1405).

¹⁰⁰ (Kur'ân'ın filolojik tefsiri). Ebü 'Ubeyde Ma'mer b. Müşennâ (öl. 824).

¹⁰¹ Ebü İshâk el-İlbîrî (öl. 1067). Endülüslü şâir ve fakîh.

¹⁰² *el-İtkân fi-Ulûmi'l-Kur'ân* (Genel ilâhiyat konuları üzerine bir eser). Celâlî'd-dîn es-Süyûtî (öl. 1505).

¹⁰³ (Coğrafya konulu eser). Ebu'l-Fidâ İbn Keşîr (1301/2-1373). Şâfiî fakihî, müfessir, muhaddis, müverrih.

¹⁰⁴ Ezherî.

¹⁰⁵ (İbn Hişâm'ın "Şerh-i Bânet Su'ad" isimli eserine yapılan hâşiyeye). 'Abdü'l-kâdir el-Bağdâdî.

Hudūd¹⁰⁹, Me‘ālimü’t-Tenzil¹¹⁰, Şerhu Esmā’ü’l-Hüsnā¹¹¹, Mervān b. Ebī Hayfa¹¹², Āşāru’l-Bilād¹¹³, Ebu’d-Derdā¹¹⁴, Ebū ‘Ubeyde¹¹⁵, Harīrī¹¹⁶, el-Mecişī¹¹⁷, Ferezdak¹¹⁸, Dürretü’l-Eslāk fi-Devleti’l-Etrāk¹¹⁹, Şerhu Menāzilü’s-Sā’irīn¹²⁰, Mücālese¹²¹, Mu‘arrebāt¹²², Kümeyt¹²³, Kitābü’l-Kāmil¹²⁴, Beşşār b. Bürd¹²⁵, İbn Cinnī¹²⁶, İşārāt¹²⁷, Şerh-i Tecrīd¹²⁸, İbnü’l-Heysem¹²⁹, Nevādirihī li-İmru’ü’l-Ķays¹³⁰, Düstüru’l-Kātib fi-Ta’yīni’l-Merātib¹³¹, Müsellesāt¹³², Şerhu Hidāyetü’l-Ħikme¹³³, Müfredāt¹³⁴, İbn ‘Abbās¹³⁵, Keşşāf¹³⁶, Tārīh-i İbn Keşir¹³⁷, Şerhu’l-Hemziyye¹³⁸, Tehzībü’l-Ensāb¹³⁹, Şerhu’l-Fevā’idi’l-Ġiyāsiyye¹⁴⁰, eş-Şemīme¹⁴¹, Mu‘cemü’ş-Şu‘arā¹⁴², Dīvān-ı

¹⁰⁶ *Mürücu’z-Zeheb ve Me‘ādinü’l-Cevher* (Eserin ilk bölümü coğrafya, ikinci bölümü ise tarih konuları üzerindedir). ‘Alī b. Hüseyin el-Mes‘ūdī (893-956). Tarih ve coğrafya âlimi.

¹⁰⁷ (Şâfiî fıkhiyla ilgili eser). İbn Hacer el-‘Askalānī (1372-1449).

¹⁰⁸ (İnşâ ve kitâbet (kompozisyon) üzerine İbn Ķuteybe’nin kaleme aldığı “Edebü’l-Kātib” adlı eserin şerhi). Mevhüb b. Ahmed el-Cevālīkī (1073/4-1145). Arap filoloğu.

¹⁰⁹ İbn Sīnā.

¹¹⁰ (Kur’ân tefsiri). Ebū Muhammed el-Ferrā el-Begāvī (öl. 1122). Müfessir, muhaddis, Şâfiî fakihî.

¹¹¹ İbn Berrecān (öl. 1142). Endülüslü mutasavvıf âlim.

¹¹² (723-798). Arap edebiyatının dīvān sahibi medhiyeci şâiri.

¹¹³ *Āşāru’l-Bilād ve Aĥbāru’l-İbād* (Ansiklopedik coğrafya kitabı). Zekerıyyā b. Muhammed Ķazvīnī (1202-1283).

¹¹⁴ (öl. 652). Kur’ân muallimliği ve Dımaşk kadılığı yapan hadis râvisi sahâbî.

¹¹⁵ Ebū ‘Ubeyde b. Cerrāh (583-589). Aşere-i Mübeşşere’den kumandan sahâbî. En az hadis rivâyet eden sahâbilerdendir.

¹¹⁶ Ebū Muhammed Ķāsim el-Ħarīrī (1054-1122). Dil âlimi. Nazım-nesir karışık olarak sosyal tenkit konusunda “el-Maĥmāt”ı kaleme aldı.

¹¹⁷ *Sintaksis* (Astronomi kitabı). Baĥlāmyūs (öl. 168?). İskenderiyeli astronom, coğrafyacı ve matematikçi.

¹¹⁸ (641-732). Emeviler dönemi Arap edebiyatının gelenekçi, dīvān sahibi, heccâv şâiri.

¹¹⁹ (Kronolojik tarih ve biyografi eseri). İbn Ħabīb Bedrū’d-dīn Ebū Muhammed el-Ħasan el-Ħalebī (1311-1377). Fakih, şâir, edebiyatçı.

¹²⁰ (‘Abdu’l-lāh-ı Herevī’nin “Menāzilü’s-Sā’irīn” adlı tasavvufi eserinin şerhi). ‘Abdü’r-rezzāk el-Kāşī/Ķāşānī.

¹²¹ *Kitābu’l-Mücālese* (Karışık konulu bir eser). Dīneverī .

¹²² *el-Mu‘arreb* (Kur’ân, hadis ve şiirlerde bulunan muarreb kelimelerin lügati niteliğindeki alfabetik eser). el-Cevālīkī.

¹²³ Kümeyt el-Esedī (679/80-744). Emeviler dönemi, medhiye, hicviye ve mersiye yazarı, dīvān sahibi, Şii şâir.

¹²⁴ *el-Kāmil fi’l-Edeb* (Dil, inşâ/kompozisyon ve lügat kitabı; şiir ve anekdot mecmuası). Ebu’l-‘Abbās Muhammed el-Müberred el-Ezdī (826-900). Arap dil âlimi.

¹²⁵ (öl. 783/4). Şiirleri şâhit olarak kullanılan son Arap şâiri.

¹²⁶ (öl. 1002). Arap filoloğu. “Kitābu’l-Ħaşā’iş fi-‘İlmi Uşūli’l-‘Arabiyye” adlı dil bilgisi çalışmasıyla tanınmaktadır.

¹²⁷ *el-İşārāt ve’t-Tenbīhāt* (Mantık, tabii bilimler, ilâhiyât konularında yazılmış bir eser). İbn Sīnā.

¹²⁸ *Teşyidü’l-Ķavā’id fi-Şerhi Tecrīdi’l-‘Aĥkâ’id*. Şemsü’d-dīn Maĥmūd el-İşfahānī (1276-1349). Eş’arî kelâmcı, Şâfiî fakihî.

¹²⁹ (öl. 1040). Matematik, geometri, optik sahalarında meşhur olmuş, “Kitābü’l-Menāzir” isimli eserin sahibi, âlim.

¹³⁰ *Kitābu’n-Nevādir* (Şiir mecmuası). Ebū Zeyd el-Enşārī (737-830). Basra dil mektebine mensup âlimlerden.

¹³¹ (Kâtipler için inşâ ve kitâbet/kompozisyon kurallarına dâir). Muhammed b. Hindü Şāh eş-Şehîr Şems-i Münşî.

¹³² (Dil bilgisi, sarf üzerine). Şāhibü’l-Ķāmūs Fırūzabādī.

¹³³ (Eser, ‘Alī b. ‘Ömer el-Kātibī’nin felsefi konularda “Hidāyetü’l-Ħikme” adlı çalışmasının Muhammed b. Mübârek Şāh tarafından yapılan şerhidir). Muhammed b. Mübârek Şāh.

¹³⁴ *Kitābu’l-Cāmi‘ li-Müfredāti’l-Edviye ve’l-Aġziye* (Bitkisel ve hayvansal ilaçlar üzerine bir ilaç mecmuası). İbn Baytar el-Malāġī (öl. 1248). Botanik bilgini.

¹³⁵ ‘Abdu’l-lāh b. ‘Abbās (öl. 687/8). En çok hadis rivâyet eden sahâbilerden.

¹³⁶ *el-Keşşāf ‘an-Ħaĥā’iĥi Ġavāmızı’t-Tenzil ve ‘Uyūni’l-Eĥāvil fi-Vücūhi’t-Te’vil* (Kur’ân tefsiri). Zemaşerī.

¹³⁷ *el-Bidāye ve’n-Nihāye* (İslâm tarihi konusunda önemli bir çalışma). Ebu’l-Fidā’ İbn Keşir.

¹³⁸ *el-Minehü’l-Mekkiyye fi-Şerhi’l-Hemziyye* (Buşirī’nin “Ķaşidetü’l-Hemziyye”sinin şerhi). İbn Hacer el-Heytemī (öl. 1567). Şâfiî fakihî, muhaddis, edebiyatçı.

¹³⁹ *el-Lübāb fi-Tehzībi’l-Ensāb* (Şecere/ensāb çalışması). İbnü’l-Eşir ‘İzzü’d-dīn el-Cezerī (1160-1233).

¹⁴⁰ *et-Tahĥik fi-Şerhi’l-Fevā’idi’l-Ġiyāsiyye* (‘İci’nin “Fevā’idü’l-Ġiyāsiyye” adlı belâgat kitabının şerhi). Şemsü’d-dīn el-Kirmānī (1317-1384).

¹⁴¹ (Edebiyat incelemesi ve mecmuası). Şe‘alibî.

¹⁴² (Tezkire türünde bir eser olup 5000 civarında Arap şâirin alfabetik biyografisini ihtiva etmektedir). Ebū ‘Ubeydu’l-lāh Muhammed b. ‘İmrān el-Merzubānī (909-994).

Kemâl b. Ğiyâs, Ebû Hâtemü'l-Verrâk, el-‘Ummânî, Ebu’-t-Ṭayyib¹⁴³, Ḳays b. Züheyr, Muḥammed b. Ḥabîb¹⁴⁴, Câmî‘ü'l-Me‘âribi ve'l-Maḳâmât¹⁴⁵, ‘Umdetü'l-Elfâz, Şevâhidü'l-Bedî‘, Âdâtu'l-Fuzalâ, Şerḥu'l-Maḳşüre¹⁴⁶, Şerḥu Erba‘îne Ḥadişen¹⁴⁷, Şerḥ-i Maḳâmât¹⁴⁸, Mişbâhu't-Tecessüs, Kitâbu Mirşâdü'l-‘İbâd, Kitâbu fi-Iştîlâhâti Erbâbu'd-Divân¹⁴⁹, Nizâmu'l-Ġarib¹⁵⁰, Şerḥ-i Telvîhât¹⁵¹, Tabşıratu'l-Mübtedâ ve Tezkiretü'l-Müntehâ, Reşîdü'd-dîn Vatvât¹⁵², İhtişâru Kitâbü'l-Büldân¹⁵³, Letâ‘ifü'l-Ma‘ârif¹⁵⁴, Ṭabâkâtü'n-Necât¹⁵⁵, Câmî‘ü'l-Luġa¹⁵⁶, Lübbü't-Tevâriḥ¹⁵⁷, İbn Hâzîk, Tuḥfetü'l-‘Acâ‘ib¹⁵⁸, Ğâyetü'l-Vesâ‘il ilâ-Ma‘rifeti'l-Evâ‘il¹⁵⁹, Şerḥu'l-Bedî‘ât¹⁶⁰, Tezkiretü'l-Elbâb bi-Uşûli'l-Ensâb¹⁶¹, et-Ta‘rif bi-Ṭabâkâti'l-Ümem¹⁶², Ḥadâ‘îku's-Siḥr fi-Deḳâ‘îkî'ş-Şi‘r¹⁶³.

2. Farsça Kaynaklar

Hâcû-yı Kirmânî¹⁶⁴, Bostân¹⁶⁵, Ḳânûnu'l-Edeb¹⁶⁶, Mecma‘u'l-Fürs¹⁶⁷, Nüzhetü'l-Kulüb¹⁶⁸, Muḳaddimetü'l-Edeb¹⁶⁹, Ḥakîm Enverî¹⁷⁰, Ḥâkânî¹⁷¹, Şerḥ-i Gülşen-i Râz¹⁷², ‘Aṭâ¹⁷³, Mesnevî-i Mevlevî-i Ma‘nevî¹⁷⁴, Kemâl-i İsfahânî¹⁷⁵, Şeyḥ ‘Aṭṭâr¹⁷⁶, Esedî-i Ṭûsî¹⁷⁷, Ḥakîm Firdevsî¹⁷⁸, Ḥakîm Nâşır-ı Ḥusrev¹⁷⁹, Ḥakîm Nizârî-i Kuhistânî, ‘Urfî-i Şirâzî¹⁸⁰, Menüçihri¹⁸¹,

¹⁴³ Ebu’-t-Ṭayyib el-Mütenebbî (915-955). Divân sahibi Arap şâiri.

¹⁴⁴ Muḥammed ibn Ḥabîb (?-859). Arap kabilelerinin isimleriyle ilgili “el-Ḳabâ‘il ve'l-Eyyâmu'l-Kebîr” eserinin sahibi Arap lisâniyâtçı.

¹⁴⁵ Ḥasan b. ‘Alî b. ‘Ömer el-Merâkeşî.

¹⁴⁶ ‘Abdü'l-ḳâdir eş-Şenâ.

¹⁴⁷ Ebi'l-Ḳâsım ‘Alî.

¹⁴⁸ Zemaḥşerî.

¹⁴⁹ Ebi'l-Ma‘âlî ‘Abdü'l-Vehhâb b. Muḥammed er-Rüsrâverî.

¹⁵⁰ İbrâhîm b. ‘İsâ er-Reb‘î.

¹⁵¹ Şihâbü'd-dîn-i Sühreverdî (1155-1191). “Maktûl Sühreverdî” olarak da anılan, “İşrâk” felsefesinin kurucusu.

¹⁵² Reşîdü'd-dîn Muḥammed Vatvât (?-1177). Hârizmşâhlar döneminin meşhur şâir ve münşisi.

¹⁵³ Ebi'l-Ḥasan eş-Şirezî.

¹⁵⁴ Ebî Bekr b. Muḥammed b. ‘Abdu’llâh b. ‘Amr en-Nisâbüri.

¹⁵⁵ Celâlî'd-dîn Ebu'l-Fazl ‘Abdu'r-raḥmân es-Süyûfî (1445-1505). İlâhiyât, lisâniyât ve tarih sahalarında eser veren meşhur Arap âlimi.

¹⁵⁶ Süyûfî.

¹⁵⁷ Şerefü'd-dîn ‘Alî Yezdî/ Şeref-i Yezdî (?-1454). “Zafer-nâme/Fetiḥ-nâme” ve “Şerḥ-i Ḳaşıde-i Bürde” eserlerinin de sahibi, İranlı meşhur tarihçi ve şâir.

¹⁵⁸ İbnü'l-Eşîr ‘İzzü'd-dîn el-Cezerî.

¹⁵⁹ İsmâ‘îl Hibetu’llâh b. Ebi'r-Rizâ el-Müşulî eş-Şâfi‘î.

¹⁶⁰ İbn Ḥacer el-Heytemî.

¹⁶¹ Şeyḥ Ebî Ca‘fer Aḥmed ibn ‘Abdü'l-‘azîz bin ‘Abdü'l-veliyy el-Bettî.

¹⁶² Ebi'l-Ḳâsım Şâid b. Aḥmed b. Şâ‘id el-Ḳâzî.

¹⁶³ Muḥammed b. Muḥammed b. ‘Abdü'l-celîl el-‘Amrî.

¹⁶⁴ (1290-1352/60). Gül ü Nevrüz sahibi, klâsik İran şâiri.

¹⁶⁵ (Manzum olarak kaleme alınmış İran-Şark klâsiği). Şeyḥ Sa‘dî-i Şirâzî (1193-1292).

¹⁶⁶ (Arapça-Farsça lügat). Ebu'l-Fazl Ḥubeş b. İbrâhîm b. Muḥammed et-Tiflîsî.

¹⁶⁷ (Büyük Farsça lügati). Sürürî-i Kâşânî.

¹⁶⁸ (Coğrafya-kozmografya ile ilgili Farsça eser). Hamdu’llâh el-Müstevfî el-Ḳazvîni (1281-1349).

¹⁶⁹ (Arapça-Harezmi Türkçesi ve Arapça-Farsça lügat). Zemaḥşerî.

¹⁷⁰ Evḫadü'd-dîn Enverî (öl. 1189). Klâsik İran edebiyatının Divân sahibi, büyük kasîde şâiri.

¹⁷¹ Ḥâkânî-i Şirvânî (1126-1199). Klâsik İran edebiyatının Divân sahibi, büyük kasîde şâiri.

¹⁷² (Mahmûd-ı Şebüsterî'nin meşhur eseri Gülşen-i Râz'ın Farsça şerhi). Lâhicî Muḥammed b. Yaḫyâ (Esîrî-i Lâhicî/ Şeyḫ-zâde Lâhicî) (öl. 1506). İranlı mutasavvif-şâir.

¹⁷³ ‘Aṭâ Melik Cüveynî (1226-1283). “Tarih-i Cihân-güşâ” adlı Moğol-İlhanlı tarihinin müellifi, meşhur tarihçi.

¹⁷⁴ Mevlânâ Celâlî'd-dîn-i Rûmî (1207-1273).

¹⁷⁵ Kemâlî'd-dîn-i İsfahânî (1173-1240). “Ḥallâḳu'l-me‘ânî” lâkabıyla meşhur, klâsik İran şâiri.

¹⁷⁶ Ferîdü'd-dîn ‘Aṭṭâr (1142/45-1221). “İlâhî-nâme”, “Esrâr-nâme” ve “Mantıku't-Ṭayr” adlı eserleri ile meşhur, İranlı mutasavvif şâir.

¹⁷⁷ (öl. 1073). “Luġât-ı Fürs/Ferheng-i Esedî” adlı lügatin sahibi, İranlı dil âlimi ve kasîde şâiri.

¹⁷⁸ (940-1020). İran'ın millî destanı “Şeh-nâme”nin müellifi.

Vaşşâf¹⁸², Meşâdir-ı Zevzenî¹⁸³, Enîsü'l-‘Uşşâk¹⁸⁴, Emîr Mu‘izzî¹⁸⁵, Şevket-i Buḥârî¹⁸⁶, Şâ‘ib-i Tebrîzî¹⁸⁷, es-Sâmî fi’l-Esâmî¹⁸⁸, Câmî‘ü’t-Tevârîḥ¹⁸⁹, Gülistân¹⁹⁰, Ebû Şekûr¹⁹¹, Ḥakîm Ezrakî¹⁹², Lebîbî¹⁹³, Yûsuf u Züleyhâ¹⁹⁴, Nizâmî¹⁹⁵, Ḥvâce Selmân¹⁹⁶, Nigâristân¹⁹⁷, Şemsü’l-Edeb¹⁹⁸, Mi‘yâr-ı Cemâlî¹⁹⁹, Tuḥfe-i ‘Alâyîni, Şeref-nâme-i İbrâhîm/Luḡât-ı Fârûkî²⁰⁰.

3. Türkçe Kaynaklar

Muḳaddimetü’l-Edeb, Şerḥ-i Müşkilât-ı Şeh-nâme²⁰¹, Şerḥ-i Manzûme-i Şâhidî²⁰², Câmî‘ü’l-Fürs²⁰³, ‘Azmî-zâde²⁰⁴, Vanḳulî²⁰⁵, Baḥru’l-Ġarâ‘ib-i Ḥalîmî²⁰⁶, Apuşka/Luḡât-ı Çaçatay²⁰⁷, Luḡât-ı Ni‘metu’llâh²⁰⁸, Seb‘a-i Seyyâre²⁰⁹, Ferḥâd u Şîrîn²¹⁰, Ḥayretü’l-Ebrâr²¹¹, Sedd-i İskenderî²¹², Leylâ vü Mecnûn²¹³, Muḥâkemetü’l-Luḡateyn²¹⁴, Mecâlîsü’n-Nefâ‘is²¹⁵, Maḥbûbu’l-Ḳulûb²¹⁶, Ġarâ‘ibü’s-Şîḡar²¹⁷, Nevâdirü’s-Şebâb²¹⁸, Târîḥ-i Mülûk²¹⁹, Vaḳfiyye²²⁰,

¹⁷⁹ (1004-1073). Dîvân sahibi, klâsik İrân şâiri, filozof.

¹⁸⁰ (1555-1591). Sebki Hindî tarzının önde gelen, dîvân sahibi şâirlerinden.

¹⁸¹ Menûçihri-i Dâmegâni (öl. 1040/1). Dîvân sahibi, klâsik İrân şâiri.

¹⁸² Şerefü’d-dîn Abdullâh bin Fazlullâh-ı Şîrâzi (öl. 1334). “Tecciyetü’l-Emşâr ve Tecciyetü’l-A’sâr” adlı Moğol-İlhanlı tarihinin “Vassâfu’l-Hazret” lâkabıyla meşhur olmuş müellifi.

¹⁸³ (Arapça-Farsça lûgat).

¹⁸⁴ (Klâsik İrân şiirinde yer alan mazmunlarla ilgili eser). Şerefü’d-dîn-i Râmi (öl. 1392). İrânlı âlim, şâir.

¹⁸⁵ (1048/9-1124/27). İrân edebiyatının dîvân sahibi kasîde şâiri.

¹⁸⁶ (öl. 1695). Sebki Hindî üslûbunun önde gelen temsilcilerinden.

¹⁸⁷ (1590/91-1670/71). Sebki Hindî üslûbunun önde gelen temsilcilerinden.

¹⁸⁸ (Arapça-Farsça lûgat). Meydâni.

¹⁸⁹ (Moğol-İlhanlı, Asya ve Avrupa tarihine dâir Farsça eser). Reşîdü’d-dîn Fazlu’llâh-ı Hemedâni (öl. 1318).

¹⁹⁰ (Mensur-manzum olarak kaleme alınmış İrân-Şark klâsîği). Şeyḫ Sa’dî-i Şîrâzi.

¹⁹¹ Ebû Şekûr-i Belḫî. X. yüzyıl İrân edebiyatı şâiri; “Âferîn-nâme” sahibi.

¹⁹² Ezrakî-i Herevî. XI. yüzyıl klâsik İrân şiirinin dîvân sahibi kasîde ve rubâi şâiri.

¹⁹³ Lebîbî-i Ḥoraşâni. XI. yüzyıl klâsik İrân şâiri.

¹⁹⁴ (Câmî’nin “Heft-Evrenḡ”indeki 7 mesnevîden biri). ‘Abdu’r-raḥmân-ı Câmî (1414-1492). İrânlı meşhur âlim ve şâir.

¹⁹⁵ Nizâmî-i Gencevî (1150?-1214?). “Hamse” sahibi, Azerbaycan ve İrân’ın en büyük şâirlerinden.

¹⁹⁶ Selmân-ı Sâvecî (1309-1376). İrân edebiyatının meşhur şâirlerinden.

¹⁹⁷ (Çeşitli dönemlere ait eserlerden derlenmiş kıssalar mecmuası). Aḫmed b. Muḥammed Ġaffârî (?-1567). İrânlı edebiyatçı.

¹⁹⁸ Ḥakîm Ebu’l-Mecd Meccüd es-Senâyî (1072?-1131). Farsça tasavvufî mesnevî tarzının kurucusu kabul edilen İrân şâiri.

¹⁹⁹ Şems-i Faḫrî.

²⁰⁰ Mîrzâ İbrâhîm.

²⁰¹ *Müşkilât-ı Luḡât-ı Şeh-nâme*. ‘Abdü’l-kâdir el-Baḡdâdî.

²⁰² (Şâhidî İbrâhîm Dede’nin Farsça-Türkçe manzum lûgatının Türkçe ve Arapça şerhi). ‘Abdü’l-kâdir el-Baḡdâdî.

²⁰³ (Farsça gramer kitabı, çeşitli terimleri de ihtiva eden Farsça-Türkçe bir lûgat). İbn Kemâl Paşa / Kemâl Paşa-zâde (1469-1534).

²⁰⁴ ‘Azmî-zâde Muştafâ Ḥâletî (1570-1631). Anadolu sahası klâsik Türk şâirlerinden. Rubâileriyle meşhur olmuştur.

²⁰⁵ (16. yüzyılda kaleme alınmış Türkçe lûgat). Vâni Mehmed b. Muştafâ (?-1592). Osmanlı dönemi fıkıh âlimi ve lûgatçisi.

²⁰⁶ “Luḡât-ı Ḥalîmî” olarak da bilinen, 15. yüzyılda yazılmış Farsça-Türkçe lûgat). Luḡtu’llâh Ḥalîmî.

²⁰⁷ (16. yüzyıl ortalarında kaleme alınmış, 2250 madde başından oluşan Çaçatay Türkçesi-Osmanlı Türkçesi lûgati).

²⁰⁸ (15/16. yüzyılda yazılmış Farsça-Türkçe lûgat). Ni‘metu’llâh er-Rûmî.

²⁰⁹ (Nevâyî’nin “Hamse”si içinde yer alan beş mesnevîden biri). Nizâmü’d-dîn ‘Alî Şîr Nevâyî (1441-1501).

²¹⁰ (Nevâyî’nin “Hamse”si içinde yer alan beş mesnevîden biri). ‘Alî Şîr Nevâyî.

²¹¹ (Nevâyî’nin “Hamse”si içinde yer alan beş mesnevîden biri). ‘Alî Şîr Nevâyî.

²¹² (Nevâyî’nin “Hamse”si içinde yer alan beş mesnevîden biri). ‘Alî Şîr Nevâyî.

²¹³ (Nevâyî’nin “Hamse”si içinde yer alan beş mesnevîden biri). ‘Alî Şîr Nevâyî.

²¹⁴ (Nevâyî’nin, Türkçe-Farsça kaleme aldığı lûgat). ‘Alî Şîr Nevâyî.

²¹⁵ (Nevâyî tarafından te’lif edilen, Türk edebiyatının ilk şu‘arâ tezkiresi). ‘Alî Şîr Nevâyî.

²¹⁶ (Nevâyî tarafından te’lif edilen bir ahlâk kitabı). ‘Alî Şîr Nevâyî.

²¹⁷ (Nevâyî’nin, çocukluk yıllarında yazmış olduğu şiirlerinin toplandığı dîvânı). ‘Alî Şîr Nevâyî.

²¹⁸ (Nevâyî’nin, gençlik yıllarında yazmış olduğu şiirlerinin toplandığı dîvânı). ‘Alî Şîr Nevâyî.

²¹⁹ *Târîḥ-i Mülûk-i ‘Acem* (İrân şâhlarının dört tabaka halinde verildiği tarih-biyografi eseri). ‘Alî Şîr Nevâyî.

²²⁰ (Nevâyî’nin vakfetmiş olduğu mal ve mülkleri için kaleme aldığı tescil belgesi.) ‘Alî Şîr Nevâyî.

Tārîḥ-i Enbiyâ²²¹, Naẓmu'l-Cevâhir²²², Gül ü Nev-rûz²²³, Menâzıru'l-‘Avâlim²²⁴, Tevârîḥ-i Mülûk²²⁵, Künhü'l-Aḥbâr²²⁶, Aḥterî²²⁷, Deḳâyıḳu'l-Ḥaḳâyıḳ²²⁸, Aḥlâḳ-ı ‘Alâ’î²²⁹, Câmî‘ü'l-Luġât, Miftâḫü'l-Luġa, Takvîm-i Şâhib-ḥamâh, Tārîḥ-i Sultân Hüseyin Bayḳara, Terceme-i Ravzatu'l-Ḥaḫîb-i Kâsım, Câmî‘ü't-Tārîḥ, Maḫzen-i Mîr Ḥaydar.

Şâhit kaynaklarının dillerine göre tasnifi sonucunda, Arapça eserlerin veya eser sahiplerinin büyük çoğunluğa sahip olduğu görülmektedir. Arapça kaynaklar arasında ilmî eserlerin ve lügat çalışmalarının oranının büyük olduğu, edebî kaynakların bunlara oranla daha az yer tuttuğu dikkati çekmektedir. Buna karşılık Farsça kaynakların büyük kısmı edebî eserler ve şâirlerdir. Türkçe kaynaklar arasında da lügat çalışmaları, tarih kaynakları ve edebî eserler yer almaktadır. Vassâf Tarihi'nin bir Moğol-İlhanlı tarihi olması hasebiyle olsa gerek, bölge coğrafyasının en önemli kültür geleneği olan “Çaġatay” sahasından, bilhassa Ali Şîr Nevâyî'den, 20'ye yakın eser şâhit kaynak olarak kullanılmıştır.

B. Konusuna Göre Tasnif

Konularına göre kaynaklar, “kutsal/dinî”, “ilmî” ve “edebî” olmak üzere temelde üç grupta değerlendirilmiştir. İslâm kültür dünyasının sözlü kutsal/dinî kaynakları, Kur’ân âyetleri ve Hz. Muhammed’in hadîsleridir. İlmî kaynaklar, İslâm medeniyeti eğitim sisteminde ilmî kategorilerde yer alan bilimler göz önüne alınarak tasnif edilmiştir. Bazı kaynaklar muhtevalarına göre birden fazla bilimin konusu içinde yer aldıklarından, birkaç sınıfta yer bulabilmiştir. Edebî kaynaklar da, İslâmî edebiyat geleneğinde temel eser kategorileri dikkate alınarak sınıflandırılmıştır.

1. Kutsal/Dinî Kaynaklar

Ḳur’ân-ı Kerîm, Ḥadîş.

2. İlmî Kaynaklar

a. **Tefsîr:** Keşşâf, Tefsîr-i Beyzâvî, Ṭaberânî, Kitâbu Mecâzu'l-Ḳur’ân, Tefsîr-i Ebu'l-Leys-i Şemerḳandî, Tefsîr-i ‘Aṭıyyetü’s-Sülemî, el-Müfredât fi-Ġarîbi'l-Ḳur’ân, Me‘âlimü't-Tenzîl, Müfredât-ı Râġib.

b. **Hadîs:** İbn Mes‘ûd, İbn ‘Abbâs, Ebu'd-Derdâ, Ebü ‘Ubeyde, el-Fâ’ıḳ, en-Nihâye, İbn Keysân, Beyḫaḳî, Şerḫu Erba‘îne Ḥadîşen, Şerḫ-i Meşâbilḫ.

c. **Fıkıḫ:** Şerḫu Nuḫbetü'l-Fıkr, el-Muġrib, İtkân, Ebü İshâḳ.

d. **Akâid:** Şerḫu Esmâ’ü'l-Ḥüsnâ, Şerḫ-i Tecrîd, Şerḫü'l-Mevâḳıf, İşârât.

e. **Tasavvuf-Ahlâḳ:** Şerḫu İştılâḫātu’s-Şüfiyyeti Muḫyi'd-dînü'l-‘Ârâbî, Şerḫ-i Gülşen-i Râz, Muḫyi'd-dîn el-‘Ârâbî, Risâle, Şerḫu Menâzilü's-Sâ’irîn, Maḫbûbu'l-Ḳulûb, Aḥlâḳ-ı ‘Alâ’î.

f. **Felsefe-Mantık:** Mu‘ciz-i Aḫmed, Risâle-i Mî‘râciyye, Ebî Naşr, Aristâtâlis²³⁰, Risâletü'l-Ḥudûd, İşârât, Şerḫu Hidâyeti'l-Ḥıḳme, Ḍurûbu'l-Manṭıḳ, Şerḫ-i Telvîḫât.

g. **Tip-Edviye/Farmakoloji:** Tezkire-i Dâvûd, Buḳrât²³¹, Zeynü'd-dîn Ebî İbrâhîm İsmâ‘îl b. Ḥasan el-Ḥüseyinî el-Cürċânî²³², Câlinûs²³³, Müfredât.

²²¹ *Tārîḥ-i Enbiyâ vü Ḥukemâ* (Peygamberler ve bazı düşünürlerin anlatıldığı eser). ‘Alî Şîr Nevâyî.

²²² (Hz. Ali'nin “Nesrû'l-Le‘âl” adlı sözlerinin rubâiler hâlinde manzum tercümesi). ‘Alî Şîr Nevâyî.

²²³ (Celâlî'd-dîn-i Ṭabîb'in Farsça “Gül ü Nev-rûz” mesnevîsinin yine aynı formda Çaġatay Türkçesi'ne tercümesi). Mevlânâ Luṭfî (öl. 1492?). Çaġatay sahası Türk şâiri.

²²⁴ ‘Âşık Mehmed (1556/7-1598→). Osmanlı coğrafya ve kozmografya âlimi.

²²⁵ *Tenḳîḫü't-Tevârîḫi'l-Mülûk*. Hüseyin Hezâr-fenn (öl. 1691). Ansiklopedist Osmanlı âlimi.

²²⁶ Gelibolulu Muştafâ ‘Âlî (1541-1600). Osmanlı tarihçisi ve siyaset adamı.

²²⁷ *Aḫterî-i Kebîr* (1545 tarihli Arapça-Türkçe lügat). Muştafâ b. Şemsü'd-dîn el-Ḳaraḫşârî (öl. 1560/1).

²²⁸ (Farsça eş anlamlı ve eş sesli kelimeler arasında bulunan farklara dâir Türkçe eser). Kemâl Paşa-zâde.

²²⁹ (Osmanlı sahasında yazılmış ahlâḳ kitabı). Ḳınalı-zâde ‘Alâ’u'd-dîn ‘Alî Çelebi (1510-1572).

²³⁰ (MÖ 384- 322). İlk çağ Yunan filozofu.

²³¹ Hipokrat (MÖ 460?- 375?). İlk çağ Grek dünyasında yaşamış ve “tıbbın babası” ünvanını almış hekim. İslâm bilim dünyasında Buḳrât'ın en çok “Kitâbu'l-Fuṣûl” ve “Taḳdimetü'l-Ma‘rife” adlı eserleri tercüme ve şerh edilmiştir.

h. Nebâtât/Botanik: Kitâbu'n-Nebât.

1. Hayvâniyât/Zooloji: Hayâtü'l-Hayevân.

j. Cebir-Hendese/Geometri-Optik: Eşkâl-i Te'sîs, Kitâbu'l-Eşkâl, İbnü'l-Heyssem.

k. Astronomi: Şerhu'l-Çağmîni, el-Mecisîfî.

l. Coğrafya-Kozmografya: Nüzhetü'l-Kulüb, Mu'cemü'l-Büldân, El-Memâlik ve'l-Mesâlik, Mu'cem, Nüzhetü'l-Müştak fi-İhtirâki'l-Âfâk, 'Acâ'ibü'l-Büldân, Takvîmü'l-Büldân, Mürücü'z-Zehab, Âşâru'l-Bilâd, Menâzıru'l-'Avâlim, Kitâbu Eşkâlimü's-Seb'a, İhtişâru Kitâbü'l-Büldân, Evzâhu'l-Mesâlik ilâ-Ma'rifeti'l-Büldâni ve'l-Memâlik, Kitâbu'l-Emkine, Menâhicü'l-'İber, Minhâcu'l-Beyânu'n-Nîl, Tuhfetü'l-'Acâ'ib.

m. Tarih/Kronik: 'Aṭā, Fütūhu'l-Bilâd, Vaşşâf, el-Bed'ü't-Târîh, Ṭaberânî, Câmî'ü't-Tevârîh, Mürücü'z-Zehab, Dürretü'l-Eslâk fi-Devleti'l-Etrâk, Târîh-i İbn Keşîr, Târîh-i Mülük, Târîh-i Enbiyâ, Tevârîh-i Mülük, Kühnü'l-Aḥbâr, Şerh-i Târîh-i 'Aynî, Târîh-i Ravzatu's-Şafâ, Takvîm-i Şâhib-ḥamâh, Lübbü't-Tevârîh, Kitâbu Aḥbârü'l-Cilâd fi-Fütūhi'l-Bilâd, Seferü's-Se'âde, Târîh-i Mir'âtü's-Şafâ, Et-Tedvîn fi-Târîhi Kâzvin, Târîh-i Sulṭân Hüseyin Baykara, Tabşıratu'l-Mübtedâ ve Tezkiretü'l-Müntehâ, Reşîdü'd-dîn Vatvât, Kitâbü'l-Kabâ'il, Terceme-i Ravzatu'l-Ḥaṭîb-i Kâsım, Câmî'ü't-Târîh, Nüşhatü'l-Vekâyî.

n. Tezkire/Ensâb/Biyografi: el-Yetîmetü'l-'Arab, Vefeyâtü'l-A'yân, Kitâbü'l-Ensâb, İstî'âb, Muḥtaşaru'l-Ensâb, Muḥammed b. Ḥabîb, el-Lübâb fi'l-Ensâb, Ṭabaḳât, Dürretü'l-Eslâk fi-Devleti'l-Etrâk, Tehzîbü'l-Ensâb, Mu'cemü's-Şu'arâ, Mecâlisü'n-Nefâ'is, Târîh-i Mülük-i 'Acem, Târîh-i Enbiyâ, Tezkiretü'l-Elbâb bi-Uşûli'l-Ensâb, et-Ta'rîf bi-Ṭabaḳâti'l-Ümem, Kitâbü'l-Kabâ'il, Ṭabaḳâtü'n-Necât.

o. Siyaset-Sosyoloji: Ḥarîrî, Vakfiyye, Aḥlâk-ı 'Alâ'î.

p. Sarf-Nahiv/Dil Bilgisi: Şerh-i Ebniye, el-Evâ'il, el-Furûk, İbn Düreyd, Aşma'î, İbn Keysân, Esedî-i Tüsî, el-Mısbâh, Şerhu Şevâhidü'r-Raziyy, el-Muzâf ve'l-Mensüb, Ebu'l-Esved, Kitâbu Mecâzu'l-Kur'ân, Meşâdir-ı Ezherî, Meşâdir-ı Zevzenî, Meşâdir-ı Lâmi'î, Ḥarîrî, Câmî'ü'l-Fürs, Kitâbü'l-Kâmil, İbn Cinnî, Müşelleşât, Dekâyıku'l-Ḥakâyık, Kays b. Züheyr, Muḥammed b. Ḥabîb, el-Muḥakkiḳu's-Şerîf fi-Şerhi Keşşâf, 'Umdetü'l-Elfâz.

r. Lügat/Sözlük: Kâmûs (Arapça-Arapça), en-Nihâye (Arapça-Arapça), Şerhu İştîlâhâtü's-Şüfiyyeti Muḥyi'd-dîni'l-'Ârâbî, Kânûnu'l-Edeb (Arapça-Farsça), Müfredât-ı Râğîb, el-Evâ'il (Arapça-Arapça), el-Furûk, Mecma'u'l-Fürs (Farsça-Farsça), Şihâh-ı Cevherî (Arapça-Arapça), Lisânü'l-'Arab (Arapça-Arapça), Mecma'u'l-Bahreyn /Mecma'u's-Şagâni (Arapça-Arapça), Mu'cemü'l-Büldân, Muḳaddimetü'l-Edeb (Arapça-Harezmi Türkçesi, Arapça-Farsça), Şerh-i Müşkilât-ı Şeh-nâme, Mecma'u'l-Emsâl, Zâhir, Tehzîb, Mefâtiḥü'l-'Ulûm, Ta'rîfât, Şerh-i Manzûme-i Şâhidî, el-Fâ'ik, Meşâdir-ı Zevzenî (Arapça-Farsça), el-Mücmel, Kitâbu'n-Nebât, el-Muğrib, Emsâl, es-Sâmî fi'l-Esâmî (Arapça-Farsça), Câmî'ü'l-Fürs (Farsça-Türkçe), Mu'arrebât, Kitâbü'l-Kâmil, Vanḳulı, Bahru'l-Garâ'ib-i Ḥalîmî (Farsça-Türkçe), Apuşka/Luğat-ı Çağatay (Çağatay Türkçesi-Osmanlı Türkçesi), Luğat-ı Ni'metu'llâh (Farsça-Türkçe), Muḥâkemetü'l-Luğateyn (Farsça-Türkçe), Aḥterî (Arapça-Türkçe), Dekâyıku'l-Ḥakâyık, el-Müfredât fi-Ġarîbi'l-Kur'ân, Câmî'ü'l-Luğa, Ferheng-i Cihân-gîr, Luğat-ı Dürr-bâr, Nizâmu'l-Ġarîb, Ferheng-i Mîrzâ, Ferheng-i Cengizî, Miftâḥü'l-Luğa, Şurâhu'l-Luğa, Nişâbu's-Şıbyân, Câmî'ü'l-Luğât, Şeref-nâme-i İbrâhîm/Luğat-ı Fârûkî, Tuḥfe-i 'Alâiyinî.

s. Belâgat/Edebiyat Bilimi: Meşelü's-Sâ'ir, Muḥammed b. Ḥabîb, Esrâru'l-Belâğa, Enîsü'l-Uşşâk, Şerhu'l-Muṭavvel, Esâsu'l-Belâğa, Şerhu'l-Fevâ'idü'l-Ġiyâşiyye, Şerhu'l-Faşıhu'l-

²³² (öl. 1137). Hârizmşâhlar dönemi hekim ve cerrahi.

²³³ (öl. 200?). Meşhur Grek hekim, filozof ve ahlakçısı. İslâm bilim dünyasında daha çok "fi'l-Aḥlâk" ve "fi'l-Âdât" eserleriyle tanınmıştır.

‘Âmme, Şevâhidü’l-Bedî‘, Şerhu’l-Bedî‘ât, Hâdâ’ıku’s-Sihr fi-Değâ’ıki’ş-Şif’r, Aşma‘î, Ebu’l-Ferec, İbn Kuteybe.

t. İnşâ/Kitâbet/Kompozisyon: Mefâtihu’l-‘Ulüm, Şerhu Edebü’l-Kâtib, Kitâbü’l-Kâmil, Düsturu’l-Kâtib fi-Ta’yini’l-Merâtib, Kitâbu fi-Işlâhâti Erbâbu’d-Divân, Düsturu’l-Kitâb, Dîvânü’l-İnşâ’.

2. Edebî Kaynaklar

a. Dîvân (Kasîde-Rubâî vd.): Ebû Nuvâs, Ebû Temmâm, Hâkîm Enverî, Hâkânî, İbn Zeyd, Hâkîm Nâşır-ı Hüsrev, Hâkîm Nizârî-i Kuhistânî, ‘Urfî-i Şîrâzî, Menûçihri, İmru’ü’l-Kays, Emîr Mu‘izzî, Şevket-i Buğârî, Dîvân-ı İbnü’r-Rûmî, Ebu’l-‘Abbâs, Ka‘b b. Züheyr, Nâbigâ, Kemâl-i İsfahânî, Esedî-i Tûsî, Ebu’l-Esved, Hâssân, Ebû İshâk, Mervân b. Ebî Hayfa, Dîvân-ı Kemâl b. Gıyâs, Şâ‘ib-i Tebrîzî, Ferezdağ, Hâkîm Ezrağî, Kümeyt, Beşşâr b. Bürd, Lebîbî, ‘Azmi-zâde, Ğarâ’ibü’ş-Şığar, Nevâdirü’ş-Şebâb, Nazmu’l-Cevâhir, H‘âce Selmân, Ebû Hâtemü’l-Verrâk, el-‘Ummânî, Ebu’t-‘Tayyib.

b. Mesnevî: Hâcû-yı Kirmânî, Bostân, Mesnevî-i Mevlevî-i Ma‘nevî, Şeyh ‘Atfâr, Hâkîm Firdevsî, Ebû Şekür, Seb‘a-i Seyyâre, Ferhâd u Şîrîn, Hayretü’l-Ebrâr, Sedd-i İskenderî, Leylâ vü Mecnûn, Gül ü Nev-rûz, Nizâmî-i Gencevî, Yûsuf u Züleyhâ.

c. Mensûr Eser: Şerhu’t-Tâ’iyye-i Fergânî, Şerh-i Bânet Su‘âd, Şerh-i Gülşen-i Râz, Şerh-i Müşkilât-ı Şeh-nâme, Mecma‘u’l-Emşâl, Şerhu Kaşîdetü’l-Bür‘e, Gülistân, Hâşiyetü Şerhu Bânet Su‘âd, Şerhu’l-Hemziyye, Şerh-i Dîvân-ı Hâkânî.

Eserde Kur‘ân’dan, doğrudan veya tefsirler aracılığı ile dolaylı olarak yararlanıldığı, şâhit gösterildiği görülmektedir. Hadîsler de, hadîs kitapları vasıtasıyla kaynak oluşturmaktadır. İlmî kaynakların tasnifinden lûgat ve lûgat özelliği gösteren ansiklopedik eserlerle birlikte tefsir ve şerh türü kaynakların çok kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bir tarih eserinin şerhi olması, müracaat edilen tarih, coğrafya ve biyografi kaynaklarının sayısını artırmıştır. Bununla birlikte, gerektiğinde hemen bütün bilim dallarında çok çeşitli eserlere ve şahıslara mürâcaat edilmiştir. Edebî kaynaklarda dikkati çeken husus ise, klâsik Arap ve klâsik İran şâirlerinden çokça istifade edildiğidir. Dîvânlarından ya da münferit şiirlerinden alıntı yapılan şâirlerin, eserlerinden ziyade kendi isimleri (ya da mahlâsları) zikredilmektedir. Mesnevî formundaki edebî kaynaklarda daha çok eser isimleri görülmektedir. Mensur türde ise, ağırlıklı olarak edebî eser şerhlerine yer verilmiştir.

C. Türüne Göre Tasnif

Kaleme alınma veya ortaya çıkma şekillerine göre kaynak eserler 3 grupta sınıflandırılmıştır.

1. Te’lif Kaynaklar

Ķâmûs, Bostân, en-Nihâye, Ķânûnu’l-Edeb, Müfredât-ı Râğıb, el-Evâ‘il, el-Furûk, Mecma‘u’l-Fürs, Şihâh-ı Cevherî, Lisânü’l-‘Arab, el-Yetîmetü’l-‘Arab, Vefeyâtü’l-A‘yân, Nüzhetü’l-Ķulûb, Mu‘cemü’l-Büldân, Muğaddimetü’l-Edeb, Kitâbü’l-Ensâb, Mu‘ciz-i Aşmed, El-Memâlik ve’l-Mesâlik, İstî‘âb, Meşelü’s-Sâ‘ir, Tehzîb, Mesnevî-i Mevlevî-i Ma‘nevî, Risâle-i Mî‘râciyye, Tefsîr-i Beyzâvî, el-Mışbâh, el-Lübâb fi’l-Ensâb, Ta‘rifât, Esrârü’l-Belâğa, Mu‘cem, Enîsü’l-‘Uşşâk, el-Mücmel, el-Muğrib, el-Bed‘ü’t-Târîh, Nüzhetü’l-Müştaş fi-İhtirâki’l-Âfâk, ‘Acâ’ibü’l-Büldân, Dîvân-ı İbnü’r-Rûmî, el-Muzâf ve’l-Mensûb, Kitâbu’l-Eşkal, Tağakât, Esâsu’l-Belâğa, Kitâbu Mecâzu’l-Ķur‘ân, es-Sâmî fi’l-Esâmî, İtkân, Tağvimü’l-Büldân, Câmî‘ü’t-Tevârîh, Gülistân, Meşâdir-ı Ezherî, Meşâdir-ı Zevzenî, Meşâdir-ı Lâmi‘î, ‘Umdetü’l-Elfâz, Mürücü’z-Zehab, Risâletü’l-Hudûd, Me‘âlimü’t-Tenzîl, İşârât, Düsturu’l-Kâtib fi-Ta’yini’l-Merâtib, Keşşâf, Târîh-i İbn Keşîr, Tehzîbü’l-Ensâb, Mu‘cemü’ş-Şu‘arâ, Vanğulî, Bahru’l-Ķarâ’ib-i Hâlimî, Apuşka/Luğat-ı Çagatay, Luğat-ı Ni‘metü’llâh, Seb‘a-i Seyyâre, Ferhâd u Şîrîn, Hayretü’l-Ebrâr, Sedd-i İskenderî, Leylâ vü Mecnûn, Muğakemetü’l-Luğateyn, Mecâlisü’n-Nefâ‘is, Mağbûbu’l-Ķulûb, Ķarâ’ibü’ş-Şığar, Nevâdirü’ş-Şebâb, Vağfiyye, Târîh-i Enbiyâ, Menâziru’l-‘Avâlim, Tevârîh-i Mülûk, Kühü’l-Ağbâr, Ağterî, Değâyıku’l-Hâğâyık.

2. Tercüme-Şerh/Ta'lik/Hâşiye-Muhtasar Şeklindeki Kaynaklar

Aristâtâlîs, Bukrât, el-Mecistî, Cälînüs, Nazmu'l-Cevâhir, Gül ü Nev-rüz, Terceme-i Ravzatu'l-Haîb-i Kâsım, Yeskuripdus, Şerh-i Ebniye, Şerhu İştilâhâtu's-Süfiyyeti Muhyi'd-dînü'l-Ârâbî, Şerhu't-Tâ'iyye-i Fergânî, Şerh-i Bânet Su'âd, Mecma'u'l-Bahreyn /Mecma'u's-Şagâni, Şerh-i Gülşen-i Râz, Şerh-i Müşkilât-ı Şeh-nâme, Muhtaşaru'l-Ensâb, Şerhu Kaşideti'l-Bür'e, Şerhu'l-Çağmîni, Şerhu'l-Mevâkıf, Şerh-i Manzûme-i Şâhidî, Şerh-i Şevâhidü'r-Râziyy, Şerhu'l-Muṭavvel, Şerh-i Meşâbih, Hâşiyetü Şerhu Bânet Su'âd, Şerhu Nuḥbetü'l-Fikr, Şerhu Edebü'l-Kâtib, Şerhu Esmâ'i'l-Hüsna, Şerhu Menâzilü's-Sâ'irîn, Şerh-i Tecrid, Şerhu Hidâyetü'l-Hikme, Şerhu'l-Hemziyye, Şerhu'l-Fevâ'idü'l-Gıyâsiyye, Şerhu Erba'ine Hâdişen, Şerhu'l-Makşûre, Şerh-i Makâmât, Şerhu'l-Vâhidî, Şerh-i Dîvân-ı Hâkânî, Şerh-i Târiḥ-i 'Aynî, Şerhu'l-Meṭâli', Şerh-i Mûciz, Şerhu'l-Fazliyyât, Şerhu'l-Faşıḥu'l-Âmme, Şerhu'l-Bedî'ât, Şerh-i Telvîhât.

3. Mecmua/Antoloji Türündeki Kaynaklar

Keşkül, Mecma'u'l-Emsâl, Aşma'î, Ebu'l-Ferec, Emsâl, Kitâbü'l-Kâmil, Nevâdirihi li-İmru'ü'l-Kays, Müfredât, eş-Şemîme, İhtiyârât-ı Bedî'î, Nigâristân.

Bu son grup tasniften de anlaşılacağı üzere, şâhit kaynakları daha çok te'lif eserlerden oluşmakta; ancak, tercüme, şerh, zeyl ve benzeri türlerde meydana getirilmiş eserler de azımsanmayacak bir yekun tutmaktadır. Çeşitli konularda, birçok kaynaktan derleme yoluyla oluşturulan mecmua ve antoloji türü eserler nispeten daha az kullanılmıştır.

Sonuç

Moğol-İlhanlıların tarihi, coğrafyası, etki alanları ve kültürüne dâir önemli bilgiler veren Farsça "Vassâf Tarihi"nin lügat şerhlerinden biri olan "Şerh-i Lugât-ı Vassâf", içinde şahıs, eser, boy, millet isimleri ile birlikte Arapça, Farsça, Türkçe, Moğolca 3500 civarında kelime, terim ve deyim açıklık getirmektedir. Şârih Neyli Ahmed Efendi, bilgi ve tecrübesinin tüm imkânlarını kullanarak çok çeşitli konularda, farklı türlerde kaleme alınmış 3 dilden 300'ün üzerinde kaynaktan yararlanmıştır. Dolayısıyla bu şerh eseri, "istişâd" metodu ile yapılan alıntılardan, örneklemelerden oluşan "tanıklı ansiklopedik lügat" mahiyetindedir.

Hangi konu ve eser üzerinde, tek kelime şerhinden bütün bir kitap şerhine kadar hangi hacimde olursa olsun şerh/metin şerhi, önemli ve ciddi bir iştir, ilmî bir ameliyedir. Zengin denilebilecek kadar fazla kaynağa sahip bir şerh örneği üzerinde yaptığımız sınırlı bir tasnif denemesi sonucunda, İslâm medeniyeti sahanlığında bilim ve kültürle ciddi manâda uğraşabilmenin, iyi derecede Arapça, Farsça ve Türkçe bilgisi ile bu medeniyet evrenindeki medreselerde okutulan ilimlere yeterince âşinâlığa ve vukûfa bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde, "misalli sözlük", "tanıklı sözlük" gibi isimlerle tavsif edilen lügatlerin prototipleri, klâsik Arap filolojisi çalışmalarıyla ortaya çıkmış, ilk ve önemli örneğini 11. asırda "Dîvânü Lugâti't-Türk"le veren Türk lügatçilik faaliyetlerinin zeminini oluşturmuş; zamanla mensur ve manzum lügatlerin sayısındaki artışı sağlamıştır. Birer filoloji kaynağı sayılabilen birbirinden değerli "şerh" ve "lügat şerhi" çalışmalarının artması ile dil bilgisi ve lügat çalışmaları önemli bir seviye kazanmış, meyvelerini bilhassa 19. yüzyılda Osmanlı sahasında yazılan Türkçe lügatlerle vermiştir. Günümüzde daha kapsamlı, detaylı ve sıhhatli Türkçe sözlüklerin ortaya konması, lügat ve şerh alanındaki birikimin, sabırlı ve titiz ekip çalışmalarıyla değerlendirilebilmesine bağlıdır. Bu yolla hazırlanacak fonksiyonel sözlükler, çeşitli sahalarda ve özellikle Klâsik Türk edebiyatı alanında yapılacak araştırmalara ışık tutacaktır.

KAYNAKÇA

AĞABABA, Naile, *Ortaçağ Türk Dil Bilim Adamları*, Ahenk Yayınları, Van 2006.

BEDİR, Murteza, "Mütekaddimin ve Müteahhirin", *DİA*, c. XXXII, İstanbul 2006, ss. 186-188.

- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I-III ve Ahmed Remzî Akyürek Miftâhu'l-Müellifin Fihristi*, (haz.: Mustafa Tatcı-Cemâl Kurnaz), Bizim Büro Basımevi, Ankara 2000.
- DURMUŞ, İsmail, "İstîşâh", *DİA*, c. XXIII, İstanbul 2001, ss. 396-397.
- EFENDİOĞLU, Mehmet, "Muhadramûn", *DİA*, c. XXX, İstanbul 2005, ss. 395-396.
- ERDEM, Sadık, "Neylî, Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri", *Yedi İklim*, Aralık 1992 (Ayrı basım).
- ERDEM, Sadık, *Neylî ve Dîvânı*, AKM Yayınları, Ankara 2005.
- GÜMÜŞ, Zehra, *Pîrî Paşa-zâde Cemâlî Mehmed b. Abdülbâkî, Tuhfe-i Mîr [Tuhfe-i Şâhidî Şerhi](İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Erciyes Üniversitesi 2006.
- GÜMÜŞ, Zehra "Pîrî Paşazâde Mehmed b. Cemâlî'nin Tuhfe-i Şâhidî Şerhi: Tuhfe-i Mîr", *Turkish Studies/ Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/3 (Tunca Kortantamer Özel Sayısı I), Summer 2007, pp. 296-312.
- İslâm Ansiklopedisi*, c. I-XIII, MEB Yayınları, İstanbul.
- KILIÇ, Atabey, *18. YY.'ın Meşhur Âilelerinden Mîrzâ-zâdeler*, Laçın Yayınları, Kayseri 2001.
- KILIÇ, Atabey, *Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî ve Divanı*, Kitabevi, İstanbul 2004.
- KILIÇ, Atabey, "Manzum Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân Şerhi 'Hediyetü'l-İhvan'", *Turkish Studies/ Türkoloji Araştırmaları*, Volume 1/1, 2006, pp. 19-28.
- KILIÇ, Atabey, Bosnavî Mehmed Necîb, Sübha-i Şıbyân Şerhi Hediyetü'l-İhvan (İnceleme-Metin), Laçın, Kayseri 2007.
- KORTANTAMER, Tunca, "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sayı: 8, İzmir 1994, ss. 1-10.
- LEVEND, Ağâh Sırrı, "İslâmî Edebiyatın Esasları ve Kaynakları", *TDAY-Belleten*, 1971, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1989, ss. 159-194.
- LEVEND, Ağâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi -Giriş-*, c. I, 4. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1998.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî I-VI*, (haz.: Nuri Akbayar-Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- MERÇİL, Erdoğan, "Vassâf", *İA*, c. XIII, MEB Yayınları, İstanbul 1997, ss. 232-234.
- Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî, *Mâ Lâ Budde Li'l-Edîb Mine'l-Meşhûri Ve'l-Garîb*, Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi, Râşid Efendi no: 959.
- ÖZ, Yusuf, "Tuhfe-i Vehbi Şerhleri", *İlmî Araştırmalar*, sayı: 5, İstanbul 1997, ss. 219-232.
- ÖZ, Yusuf, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, Konya 1999.
- ÖZDEMİR, Mehmet, "Müvelledûn", *DİA*, c. XXXII, İstanbul 2006, ss. 228-229.
- Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayîü'l-Fudalâ c. II-III, (Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri, c. IV)*, (haz.: Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. I-XXXII, İSAM Yayınları, İstanbul.